

Marcin Kasprzycki

System organizacji pracy powiatowych referatów Służby Bezpieczeństwa i próby jego reform w latach sześćdziesiątych

Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944-1989 nr 1(11), 363-399

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

System organizacji pracy powiatowych referatów Służby Bezpieczeństwa i próby jego reform w latach sześćdziesiątych

Zmiany, jakie zaszły w funkcjonowaniu komunistycznego aparatu represji na przełomie lat 1956 i 1957 w następstwie polskiego Października, dotyczyły zwłaszcza jego szczebla powiatowego. Powołana w miejsce Urzędu Bezpieczeństwa Służba Bezpieczeństwa została mocno zredukowana personalnie – w porównaniu ze stanem etatowym powiatowych urzędów i delegatur ds. bezpieczeństwa publicznego. Funkcjonalnie włączono ją w strukturę komend powiatowych MO, gdzie miała organizować pracę operacyjną w ramach referatów ds. bezpieczeństwa, a kierujący jej pracami przełożony podlegał komendantowi powiatowemu MO jako pierwszy zastępca komendanta MO ds. bezpieczeństwa.

Referaty SB w pierwszych latach po zmianach nie były podzielone na komórki stanowiące odpowiednik pionów operacyjnych SB na szczeblu wojewódzkim i centralnym. Było to zrozumiałe przy tak szczupłej obsadzie personalnej (w RSB woj. krakowskiego w latach 1956–1959 liczba funkcjonariuszy wahała się od sześciu do siedemnastu; siedemnaście etatów RSB Tarnów i czternaście etatów RSB Oświęcim wynikało ze zorganizowania w tych jednostkach w latach 1958–1959 grup „W”¹).

Problem, przed jakim stanęło kierownictwo SB, dotyczył dostosowania systemu pracy policji politycznej w terenie do bieżącej sytuacji w kraju. W latach 1955–1956 po pozornej reorganizacji aparatu bezpieczeństwa obowiązywał wprowadzony zarządzeniem nr 0121/55 – o organizacji pracy agenturalno-operacyjnej powiatowych urzędów (delegatur) do spraw bezpieczeństwa publicznego ze szczególnym uwzględnieniem pracy na wsi² – przewodniczącego KdsBP z 23 listopada 1955 r. terenowy system organizacji pracy operacyjnej. Przepis ten zobowiązywał wszystkich kierowników PUdsBP

¹ W. Frazik, *Struktury organizacyjne Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1956–1990* [w:] *Strażnicy sowieckiego imperium. Urząd Bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa w Małopolsce 1945–1990*, red. F. Musiał, M. Wenklar, Kraków 2009, s. 75–76.

² Tekst zarządzenia zob. *Instrukcje i zarządzenia regulujące organizację i funkcjonowanie powiatowego aparatu bezpieczeństwa PRL w latach 1952–1956*, oprac. M. Kasprzycki, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2009, nr 31, s. 252–261.

i delegatur WUdsBP do przydzielenia podległym im funkcjonariuszom terenu gromady (gromad) lub miasta powiatowego, gdzie mieli być odpowiedzialni zarówno „za całokształt pracy agenturalno-operacyjnej po wszystkich zagadnieniach, którymi zajmują się organa bezpieczeństwa publicznego, jaki i za stan bezpieczeństwa na przydzielonym terenie”³.

Jak wynikało z wytycznych dla kierownictwa SB w woj. krakowskim, w pierwszych miesiącach 1957 r. praca operacyjna w RSB miała być organizowana według kryterium terytorialnego. Wiązało się to z podziałem obszaru powiatów na rejony stanowiące teren pracy poszczególnych funkcjonariuszy operacyjnych. Postulowano, by w zależności od potrzeb i możliwości przydzielić im prowadzone przez dany referat sprawy, jak i agenturę. Zdając sobie sprawę z niewielkiej liczby pracowników, zalecano ściśle współdziałanie z komendantami międzygromadzkich posterunków MO i funkcjonariuszami służby kryminalnej, jednak z wyraźnym zastrzeżeniem, że funkcjonariusze SB nie mogą wyręczać się milicjantami w pracy operacyjnej z agenturą w terenie⁴.

W czasie gdy w referatach powiatowych SB dokonywano przeglądu, analizy i weryfikacji prowadzonych spraw operacyjnych i posiadanej sieci informacyjno-agenturalnej, w centrali opracowywano wytyczne, które pozwoliłyby jednostkom powiatowych przejść na system zagadnieniowy. Pierwsze polecenie organizowania pracy w jednostkach terenowych na nowych zasadach wydał minister spraw wewnętrznych Władysław Wicha na odprawie krajowej w listopadzie 1957 r.⁵ poświęconej przygotowaniu przejścia na ten system po wyborach do rad narodowych⁶.

³ *Ibidem*, s. 226.

⁴ AIPN Kr, 023/13, Protokoły pokontrolne RSB Nowy Targ, Zadania postawione przed aparatem kierowniczym Służby Bezpieczeństwa Publicznego MO woj. krakowskiego, 11 III 1957 r., b.p.

⁵ Autorowi nie udało się dotrzeć do tego dokumentu, trudno więc powiedzieć, czy w czasie tej odprawy podano założenia nowej organizacji systemu pracy, jednak późniejsze wytyczne centrali każą przypuszczać, że nie (AIPN, 1585/10857, Służba Bezpieczeństwa jednostek terenowych Milicji Obywatelskiej – organizacja pracy w latach 1958–1967, Informacja o przygotowaniach jednostek terenowych SB woj. olsztyńskiego do przejścia w pracy operacyjnej z dotychczasowego podziału terytorialnego na podział zagadnieniowy, 6 III 1958 r., k. 247; AIPN Kr, 0179/1642, [Konspekt] o zasadach organizacji pracy referatów ds. bezpieczeństwa KP MO, oprac. zespół inspektorów GIM, Warszawa 1959, s. 1).

⁶ Stosownie do tych zaleceń, nie czekając na odgórną instrukcję, założenia nowej organizacji pracy przygotowano m.in. w woj. olsztyńskim, gdzie dokonano podziału powiatów, jako kryterium przyjmując zbliżoną problematykę operacyjną, na trzy grupy: „powiaty autochtoniczne o nasileniu elementów rewizjonistycznych”, „powiaty przygraniczne o nasileniu elementów nacjonalistycznych (UPA)”, „powiaty o nasileniu elementów bandycko-peeselowskich”. Z każdej grupy powiatów wytypowano po jednym (Szczytno, Braniewo, Działdowo) i poddano szczegółowej analizie całokształt pracy operacyjnej tamtejszych jednostek SB. Na jej podstawie wysunięto wiele argumentów przemawiających za przejściem na system zagadnieniowy, choć zakładano, że w nielicznych jednostkach zastosowany będzie system mieszany – zagadnieniowo-terytorialny (chodziło o jednostki SB, gdzie przewidywano, że wyodrębnione zostaną jedno czy dwa zagadnienia, którymi mieliby zająć się wskazani funkcjonariusze, pozostali mieli pracować systemem terenowym). Por. AIPN, 1585/10857, Informacja o przygotowaniach jednostek terenowych SB woj. olsztyńskiego do przejścia w pracy operacyjnej z dotychczasowego podziału terytorialnego na podział zagadnieniowy, 6 III 1958 r., k. 247–255.

W drugim kwartale 1958 r. inspektorzy Głównego Inspektoratu Ministra oraz jednostek wojewódzkich przeprowadzili kontrole pod kątem wcielania w życie nowych zasad pracy. Inspekcje ustaliły, że w niektórych RSB nie rozumiano istoty reformy i błędnie określono zagadnienia, co skutkowało powielaniem systemu pracy pionu III, a częściowo także II jednostek wojewódzkich SB. W rozesłanych wytycznych (pismo nr AZ-582/58) minister Wicha wskazywał, że „punktem wyjścia dla ustalania zagadnień dla pracy referatów winno być rozeznanie aktualnych, rzeczywistych potrzeb pracy Służby Bezpieczeństwa na terenie danego powiatu. Jest to możliwe dopiero z chwilą opracowania aktualnej charakterystyki operacyjnej dotyczącej całości problematyki powiatu, z której wynikać będą istotnie ważne w obecnym okresie dla danego powiatu zagadnienia”. Mimo to, jak podkreślano, charakterystyk takich nie sporządzono, a podstawą definiowania zagadnień były materiały z przeszłości, często zdezaktualizowane w nowych warunkach społeczno-politycznych⁷.

W wytycznych zwracano uwagę przełożonym, by wyjaśnili podwładnym istotną różnicę pomiędzy sprawami operacyjnymi określonymi w instrukcjach a zagadnieniami, przypominając, że „referat bezpieczeństwa obowiązany jest reagować na wszelkie sygnały nasuwające podejrzenie wrogiej działalności i prowadzić odpowiednie sprawy operacyjne stosownie do uzyskanych danych [...] natomiast o zagadnieniu można mówić wówczas, gdy chodzi o zasadniczy dla danego powiatu problem wrogiej, antysocjalistycznej działalności”⁸. Przykładem zagadnienia występującego we wszystkich powiatach była kwestia „walki z wrogą działalnością reakcyjnego kleru i aktywu klerykalnego”. Dla wielu RSB podobnym problemem okazywała się „walka z wrogą działalnością prawicy w ruchu ludowym”.

Powołując się na wytyczne do pracy operacyjnej w dziedzinie gospodarki narodowej dyrektora Departamentu III MSW z 1 marca 1958 r.⁹, które nałożyły na Służbę Bezpieczeństwa wiele zadań z zakresu zwalczania antysocjalistycznej działalności w zakładach pracy, podkreślono, że nie wynika z nich konieczność tworzenia „zagadnienia ochrony przemysłu”, gdyż prowadziłoby to do traktowania całych załóg jako grup wymagających rozpracowania przez SB¹⁰. Jeszcze w marcu 1957 r., gdy sytuacja polityczna nie była ustabilizowana, a kierownictwo zreorganizowanej SB ostrożnie planowało pracę operacyjną w dziedzinie gospodarki, zalecano, by do zakładów „agenturalnie wkraczać tylko w ślad za figurantem rozpracowania i wyłącznie pod niego”. Podkreślano, że SB zagadnieniem produkcji przemysłowej jako takiej się nie interesuje. Wszelkie wypadki i awarie są domeną służby kryminalnej MO i prokuratury. „Jeżeli

⁷ Zob. dokument nr 1, s. ???

⁸ *Ibidem*, s. ???

⁹ AIPN Kr, 0179/729, Wytyczne do pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w dziedzinie gospodarki narodowej, 1 III 1958 r., k. 1–9.

¹⁰ Zob. dokument nr 1, s. ???

wstępne dochodzenia [...] wykażą, że zaistniała działalność dywersyjna, względnie zorganizowana, będziemy wkraczać” – zapisano w wytycznych.

Sondowanie nastrojów załóg i rozpoznawanie ewentualnych tendencji strajkowych powinno pozostawać w gestii organizacji partyjnej i dyrekcji w danym zakładzie, zaś „jednostkom naszym [SB] kategorycznie zabraniamy tego robić i przestrzegamy przed tym”. Dopiero gdy niepokojące zjawiska będą się powtarzać i znajdą się przesłanki do tego, by uważać je za inspirowane, a czynniki partyjne i dyrekcja nie będą w stanie rozładować napiętej sytuacji, SB będzie musiała zainteresować się określonymi ludźmi.

Trochę inne podejście zalecano wobec zakładów specjalnych o znaczeniu strategicznym, gdzie spotkania z dyrekcją i kierownictwem komórki partyjnej powinny być częstsze. Jednak i tu „zainteresowania nasze muszą się sprowadzić do kilku określonych osób, których postawa zainteresowania te usprawiedliwia”. W przypadku gdy „podejrzenia [...] były nieuzasadnione, a w trakcie sprawdzania tej osoby weszliśmy na obiekt z agenturą, sprawę należy zakończyć, a agenturę z obiektu wyprowadzić”¹¹.

Wytyczne z 1 marca 1958 r. wzbogacone były już o doświadczenia pierwszych miesięcy 1957 r., ponadto rola SB po przeprowadzonych zmianach ugruntowała się, dlatego wskazówki do prowadzenia pracy operacyjnej były bardziej zdecydowane. Zalecenie wynikające z tego dokumentu obejmowało całokształt „zasad pracy i zadań Służby Bezpieczeństwa w dziedzinie gospodarki narodowej” (zwalczanie przejawów wrogiej działalności o charakterze politycznym oraz działalności dywersyjno-sabotażowej)¹². Wskazywano, że obowiązkiem SB jest „wyjaśnianie, rozpracowywanie wszelkich przejawów i faktów wrogiej działalności godzącej w podstawy gospodarki narodowej”, przy czym praca operacyjna powinna być przede wszystkim prowadzona „na obiektach obronnych, kluczowych dla przemysłu i kolejnictwa, ważnych dla gospodarki zakładach i instytucjach naukowych”. To w pierwszej kolejności stamtąd należało zapewniać stały dopływ informacji na temat aktualnych problemów. Wykonując te czynności, dopuszczano możliwość „przejściowego posiadania na tych obiektach informatorów poza sprawami dla wyjaśnienia faktów i zjawisk niemieszczących się w ustalonych formach spraw ewidencji operacyjnej”¹³. W odniesieniu do obiektów i zakładów mniej znaczących SB miała koncentrować się na ujawnionych wrogo nastawionych osobach oraz sygnałach wskazujących na przejawy antypaństwowej działalności¹⁴.

Kompleksowe uregulowanie systemu pracy w jednostkach powiatowych SB nastąpiło wraz z wydaniem przez dyrektorów Departamentu II i III instrukcji nr 001/59

¹¹ AIPN Kr, 023/13, Zadania postawione przed aparatem kierowniczym Służby Bezpieczeństwa Publicznego MO woj. krakowskiego, 11 III 1957 r., b.p.

¹² AIPN Kr, 0179/729, Wytyczne do pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w dziedzinie gospodarki narodowej, 1 III 1958 r., k. 1.

¹³ *Ibidem*, k. 4.

¹⁴ *Ibidem*, k. 5.

o zasadach organizacji pracy referatów do spraw bezpieczeństwa KP MO z 25 lutego 1959 r.¹⁵ Normatyw ten uchylał zarządzenie nr 0121/55 oraz drugi punkt wspomnianego pisma nr AZ-582/58, mówiący o prowadzeniu teczek zagadnieniowych.

W instrukcji stwierdzono, że punktem wyjścia dla organizowania pracy jest analiza sytuacji politycznej w powiecie ujęta w charakterystykę kontrwywiadowczą. Jeśli chodzi o definiowanie zagadnień występujących na obszarze danego RSB, za ich konstytutywne cechy uznano dwa nierozzerwalne warunki. Po pierwsze – „występowanie, aktualnie i w niedawnej przeszłości, przejawów wrogiej, antysocjalistycznej działalności zbieżnych pod względem zabarwienia politycznego (np. różne przejawy działalności klerykałnej, rewizjonizmu niemieckiego itp.)”; po drugie – „istnienie wrogiej bazy społeczno-politycznej, tj. ludzi powiązanych wspólną wrogą platformą polityczną lub światopoglądową, którzy występują wrogo, aktywizują się w życiu politycznym i społecznym w określonym wroгим, antysocjalistycznym kierunku lub też sprzyjają wrogiej działalności”¹⁶.

Instrukcja zobowiązywała do właściwego dokumentowania pracy w obrębie poszczególnych zagadnień poprzez zakładanie i prowadzenie tzw. teczek zagadnieniowych, które należało rejestrować w wydziałach ewidencji operacyjnej właściwych KW MO. Sprecyzowano też sposób prowadzenia działań operacyjnych poza zagadnieniami, przypominając, że dziedzina gospodarki narodowej wyłączona jest z systemu zagadnieniowego. O ile jednak sprawy ewidencji operacyjnej prowadzone na figurantów w jakiś sposób wiążą się z przemysłem w powiecie, powinny być prowadzone przez jednego funkcjonariusza bądź wyznaczoną grupę. W odniesieniu do zakładów kluczowych instrukcja nakładała na pracownika, któremu przydzielono ten odcinek, prowadzenie tzw. teczki podręcznej, która powinna zostać zarejestrowana we właściwym wydziale ewidencji operacyjnej. Zakres działań pionu II wyłączony został z systemu zagadnieniowego.

Każdy referat ds. bezpieczeństwa zobowiązano do prowadzenia oddzielnie teczek zagadnieniowych dotyczących całości zainteresowań pionu II i III w powiecie. Jeśli w danej jednostce w obrębie zainteresowań pionu II prowadzono osobno działania operacyjne koncentrujące się na odrębnych problemach (np. zbiegowie, cudzoziemcy), także w tym przypadku należało zakładać oddzielne teczki zagadnieniowe, które podlegały rejestracji.

W tym samym roku ukazało się opracowanie grupy inspektorów Głównego Inspektoratu Ministra *O zasadach organizacji pracy referatów ds. bezpieczeństwa KP MO*. Autorzy, wspominając o pojawiających się nieprawidłowościach w definiowaniu zagadnień, wskazywali na błąd sprowadzania systemu zagadnieniowego do technicznego podziału pracy między pracowników referatu. Przypominano o dwóch warunkach

¹⁵ Zob. dokument nr 2, s. ???

¹⁶ Zob. dokument nr 2, s. ???

wskazanych w instrukcji, które muszą zachodzić łącznie, by móc uznać jakieś negatywne zjawisko za zagadnienie¹⁷.

Przywoływano przypadki w niektórych jednostkach terenowych, gdzie próbowano organizować pracę, odwołując się do systemu zagadnieniowo-terytorialnego bądź według podziału mieszanego, tak że część pracowników opracowywała przydzielone zagadnienia, inni zaś pracowali na podstawie kryterium terytorialnego. Zaznaczono, że takie eksperymenty nie zdały egzaminu i powinny zostać zaniechane¹⁸.

Rozwijając wątek pracy operacyjnej poza ustalonymi zagadnieniami, powtórzono, że najwłaściwszym rozwiązaniem jest sytuacja, gdy wszystkie sprawy operacyjne, gdzie działalność figurantów dotyczy kluczowych zakładów przemysłowych, związana jest z konkretnym zakładem pracy lub koncentruje się na oddziaływaniu wobec załogi, skupione są w ręku jednego lub grupy pracowników zajmujących się tą problematyką. Praca operacyjna na tym polu powinna być uzupełniona rozmowami z kierownictwem zakładu i kontaktami poufnymi.

Zwracano uwagę, by w sytuacji, gdy osoba zatrudniona w zakładzie angażuje się we wrogą działalność polityczną niezwiązaną z miejscem pracy, zajmował się nią funkcjonariusz odpowiadający za zagadnienie, w którym mieści się ta działalność¹⁹.

Opierając się na przesłankach zaobserwowanych po 1956 r., autorzy opracowania wyrazili opinię, że osoby wywodzące się z wrogich organizacji politycznych i zbrojnych nie powinny być rozpracowywane w ramach zagadnienia byłego reakcyjnego podziemia²⁰.

Przypomniano zapis instrukcji 001/59 mówiący, że poza zagadnieniami organizowana jest praca obejmująca całość problematyki pionu II (kontrwywiadu). Wśród działań, poza trzema wskazanymi w instrukcji, wymieniono także pracę operacyjną w transporcie kolejowym, samochodowym i rzeczonym na granicznych punktach zdawczo-odbiorczych i liniach zagranicznych. Uzupełniając problem, zgodnie z wytycznymi Departamentu II MSW²¹ stwierdzono, że praca operacyjna na tych odcinkach powinna być organizowana na zasadzie obiektowej (jako obiekt należy traktować punkt zdawczo-odbiorczy)²².

Przypomniano też o obowiązku zakładania przez odpowiedzialnego za zagadnienie pracownika teczek zagadnieniowych na temat problemów należących do zainteresowań pionu II, zwracając uwagę, że termin „zagadnienie”, jakim posługuje się De-

¹⁷ AIPN Kr, 0179/1642, [Konspekt] o zasadach organizacji pracy..., s. 9–10.

¹⁸ *Ibidem*, s. 24.

¹⁹ *Ibidem*, s. 29.

²⁰ *Ibidem*, s. 31.

²¹ AIPN Kr, 0179/1566, Wytyczne w sprawie organizacji pracy i zadań operacyjnych wydziałów II KW MO i referatów ds. bezpieczeństwa KP MO w transporcie kolejowym, samochodowym i rzeczonym na granicznych punktach zdawczo-odbiorczych i liniach zagranicznych....

²² AIPN Kr, 0179/1642, [Konspekt] o zasadach organizacji pracy..., s. 35.

partament II w swoich zarządzeniach, nie jest tożsamy ze zdefiniowanym w instrukcji 001/59 i należy rozumieć go w znaczeniu potocznym²³.

W przygotowanym prawdopodobnie w 1961 r. opracowaniu *O organizacji pracy operacyjnej w referatach bezpieczeństwa KP MO*²⁴ zwrócono uwagę na kilka aspektów nowej organizacji pracy w tych jednostkach. Jak stwierdził autor, „przejście na system zagadnieniowy wywarło dodatni wpływ na całokształt działalności Służby Bezpieczeństwa. Oznaczało ono nie tylko odejście od przestarzałych i błędnych politycznie koncepcji operacyjnych, ale sprowadzało się głównie do maksymalnego skoncentrowania uwagi operacyjnej na ściśle określonych kierunkach wrogiej działalności, uznanych w powiecie za zagadnienia. [...] Obok konkretyzacji przedmiotu pracy operacyjnej wystąpiły bardzo korzystne elementy specjalizacji w sztuce kontrwywiadowczej i bardziej skuteczne oraz systematyczne formy przeciwdziałania i profilaktyki. Funkcjonariusze specjalizowali się w zwalczaniu przeciwnika w poszczególnych zagadnieniach i uczyli się po nowemu patrzeć na rolę i formy pracy Służby Bezpieczeństwa”²⁵.

Z danych uzyskanych od jednostek powiatowych SB wynikało, że wszędzie wyodrębniono zagadnienia „kleru i aktywu katolickiego” oraz „wrogiej działalności prawicy społecznej na wsi”. Informacje z dwóch województw – kieleckiego i wrocławskiego – wskazywały, że niektóre tamtejsze RSB organizowały pracę wokół zagadnień „nacjonalizmu ukraińskiego” i „rewizjonizmu niemieckiego” (wrocławskie) oraz „byłego reakcyjnego podziemia” (kieleckie)²⁶.

Ustosunkowując się do istniejącego systemu, autor zasugerował korektę pojęcia prawicy i – co za tym idzie – zastąpienie zagadnień „prawicy w ruchu ludowym” i „podziemia reakcyjnego” zdefiniowanym na nowo i dostosowanym do zmieniającej się sytuacji zagadnieniem „prawicy społecznej” lub szerzej – „działalności polityczno-opozycyjnej”. Takie ujęcie rozszerzyłoby obszar zainteresowań SB, a głównym kryterium byłyby aktualna działalność opozycyjna wymierzona w politykę komunistów, bez względu na przeszłość prowadzących ją osób. Według autora redefinicja wymusiłaby inne ustawienie pracy operacyjnej w referatach ds. bezpieczeństwa. W zależności od charakteru powiatów proponował wyodrębnienie następujących zagadnień:

- w powiatach rolniczych:
 - a) „reakcyjna działalność kleru i świeckiego aktywu klerykalnego”,
 - b) „wroga działalność prawicy społecznej”;
- w powiatach przemysłowych:
 - a) „wroga działalność kleru i świeckiego aktywu klerykalnego”,
 - b) „wroga działalność prawicy społecznej”;

²³ *Ibidem*, s. 33.

²⁴ Na dokumencie nie ma daty ani autora/autorów, niemniej można domniemywać, że powstał pomiędzy 1961 a 1962 r. (AIPN, 01521/265, O organizacji pracy operacyjnej w referatach bezpieczeństwa KP MO, b.d.).

²⁵ *Ibidem*, s. 2.

²⁶ *Ibidem*.

c) „odcinek zabezpieczenia przemysłu przed wrogą działalnością”²⁷.

W 1960 r. inspektorzy GIM przeprowadzili szereg kontroli jednostek RSB. Podstawą inspekcji była ocena realizacji wytycznych instrukcji 001/59. Wynikało z nich, że referaty skupiły pracę na zagadnieniach kleru i prawicy społecznej. Uwidocznily się natomiast wyraźne niedociągnięcia w pracy operacyjnej, jeśli chodzi o kompleksowe rozpoznanie sytuacji operacyjnej w poszczególnych powiatach. Mankamentem, który powracał w pracy operacyjnej zwłaszcza w obrębie problematyki prawicy społecznej, było wciąż retrospektywne postrzeganie wielu aktywnych w lokalnym środowisku działaczy. Jak zauważono, „istnieje pewne zawężenie w pracy, polegające na koncentracji zainteresowań wokół ludzi powiązanych w przeszłości w b[yłym] mikołajczykowskim PSL”. Niedoceniano zaś, czy wręcz nie zauważano, aktualnych, dostosowanych do zmienionych realiów form wrogiej działalności przybierającej oblicze politycznej opozycji wobec polityki partii, szczególnie gdy zaangażowani byli w to ludzie bez „przeszłości politycznej”. W takich przypadkach SB nie zawsze potrafiła dostrzec i prawidłowo zinterpretować ową działalność, która często nie miała spektakularnej formy i dlatego bez głębszej pracy operacyjnej nie można było pociągnąć do odpowiedzialności karnej zaangażowanych w nią osób²⁸.

Przekonaniu, że zastosowany system zagadnieniowy nie jest doskonały, dano wyraz w przywoływanych opracowaniach, niemniej nie wskazano poważniejszych uchybień, które podważałyby sensowność tego rozwiązania. Głosy krytyczne, które się pojawiały, nawoływały raczej do ściślejszego przestrzegania zasad zawartych w instrukcji 001/59, szczególnie zaś dostosowywania wymogów pracy operacyjnej do bieżących zagrożeń dla systemu.

Akceptacja takiego stanu rzeczy nie trwała długo. Kolejne kontrole pracy jednostek powiatowych SB wykazały istotne niedociągnięcia w ich działaniach, które dało się sprowadzić do dwóch najważniejszych mankamentów:

- niedostatecznej znajomości aktualnej sytuacji w terenie;
- niezdolności dostrzegania istotnych problemów wymagających zainteresowania ze strony organów bezpieczeństwa²⁹.

W tym okresie nastąpiło już w Polsce wyraźne zaostrenie kursu wobec Kościoła, a taktyczna i pozorna polityka ustępstw względem katolików na fali popaźdiernikowych przemian³⁰ zastąpiona została działaniami, które w zamyśle komunistów

²⁷ *Ibidem*, s. 7–8.

²⁸ AIPN Kr, 0179/1586, Uwagi i wnioski dotyczące zagadnieniowego systemu pracy powiatowych referatów Służby Bezpieczeństwa, 13 X 1960 r., k. 1–3.

²⁹ AIPN, 1585/10859, Organizacja pracy jednostek terenowych SB w latach 1963–1965. Podsumowanie przebiegu i wyników eksperymentu celem opracowania nowego zakresu pracy oraz organizacji referatów ds. Służby Bezpieczeństwa KP MO, 1965 r., k. 123.

³⁰ Chodziło m.in. o zgodę na powrót usuniętych biskupów do swoich diecezji, cofnięcie dekretu z 9 II 1953 r. o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych oraz powrót nauczania religii do szkół jako przedmiotu nadobowiązkowego (J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 167–168).

miały ograniczyć „agresywną” działalność Kościoła. Począwszy od sierpnia 1958 r., komuniści zaczęli poprzez ustawodawstwo i akty prawne niższej rangi wcielać swoje pomysły w życie. Jako początek kresu liberalnej polityki wyznaniowej w wymiarze prawnym można wskazać wydanie 4 sierpnia 1958 r. przez ministra oświaty Władysława Bienkowskiego dwóch normatywów – zarządzenia nr 9 w sprawie przestrzegania zasad świeckości szkoły oraz o usunięciu ze szkoły nauczycieli religii przynależnych do zgromadzeń zakonnych³¹, a także okólnika nr 26 w sprawie zasad świeckości szkoły³². Zarządzenie od 1 września tego roku pozbawiało osoby zakonne prawa nauczania religii w szkołach, a okólnik zobowiązywał władze oświatowe, by zwracały uwagę dyrektorom i kierownikom szkół oraz nauczycielom, że niedopuszczalny jest ich udział w organizowaniu praktyk religijnych dla młodzieży. Zakazywał także dekorowania sal lekcyjnych emblematami religijnymi (tzw. dekrucyfikacja³³) oraz odmawiania przez uczniów modlitwy przed i po zajęciach. Te posunięcia przygotowywały główne uderzenie w walce ideologicznej o wychowanie młodego pokolenia, jaką komuniści wydali Kościołowi.

Krokiem, który definitywnie wyrugował religię ze szkół podstawowych i średnich, było przyjęcie przez Sejm PRL 15 lipca 1961 r. ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania. Najistotniejsze z punktu widzenia nauczania religii były zapisy, że szkoły i placówki oświatowo-wychowawcze są instytucjami świeckimi, zaś wszelka pozaszkolna działalność oświatowa i wychowawcza, a także inne formy pracy z młodzieżą podlegają nadzorowi Ministerstwa Oświaty³⁴. Na podstawie tego przepisu minister oświaty wydał 19 sierpnia tego roku zarządzenie o prowadzeniu punktów katechetycznych. Kluczowe były postanowienia o konieczności rejestrowania punktów w inspektoracie oświaty, posiadaniu lokali, które spełniałyby kryteria higieniczno-sanitarne, oraz konieczności uzyskania zgody na prowadzenie zajęć w inspektoracie oświaty³⁵.

W sferze polityki rolnej PZPR po przemianach październikowych nie wyrzekała się forsowania kolektywnych form gospodarowania ziemią i przekonywała o ich wyższości nad gospodarstwami indywidualnymi. Mimo rozwiązania zdecydowanej większości spółdzielni produkcyjnych, nie zrezygnowano z podtrzymywania pozostałych, choć jesienią 1957 r. potwierdzono zasadę dobrowolności w przystępowaniu do spółdzielni produkcyjnych. Istniały też państwowe gospodarstwa rolne, a od 1958 r. komuniści zaczęli kłaść nacisk na organizowanie kółek rolniczych, które dzięki

³¹ „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty” 1958, nr 9, poz. 121.

³² *Ibidem*, poz. 123.

³³ M.A. Rostkowski OMI, *Kościół wobec procesu laicyzacji szkolnictwa w Polsce Ludowej*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1997, nr 30, s. 289; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego...*, s. 188–189.

³⁴ *Ibidem*, s. 160.

³⁵ A. Mezglewski, *Nauczanie religii w Polsce Ludowej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” (Lublin) 2000, t. 1, s. 28–30.

mechanizacji miały zachęcać rolników do wspólnego gospodarowania i w efekcie stopniowo zmieniać ustrój polskiej wsi³⁶.

Te dwa elementy polityki dotyczyły bardzo wyraźnie spraw lokalnych, a zadaniem terenowych struktur SB było niedopuszczenie do nieprawidłowości w realizacji polityki rolnej oraz kontrola postaw społecznych w związku z konkretnymi decyzjami uderzającymi w prawa katolików. Od bezpieki oczekiwano rozeznania sytuacji w gromadach, profilaktycznej wiedzy o funkcjonowaniu kółek rolniczych i oddziaływaniu na nie przeciwników takiej polityki, jak i stosunków panujących w lokalnych strukturach władzy. Takie obowiązki wymagały częstych wizyt w gromadach i kontaktów z lokalnymi działaczami partii, tymczasem, jak wspomniano, referaty SB w pracy operacyjnej zaniedbały teren i choć większość z nich realizowała zagadnienia „reakcyjnego kleru” i „prawicy społecznej”, nie potrafiły dostosować pracy operacyjnej do aktualnych zadań.

Wychodząc z założenia, że instrukcja 001/59 nie odpowiada wymogom stawianym aktualnie SB, na zasadzie eksperymentu dopuszczono w wytypowanych powiatach kilku województw³⁷ przeprowadzenie przygotowań do opracowania nowej koncepcji organizacji jednostek SB tego szczebla. Eksperyment miał dotyczyć trzech aspektów:

- przejścia na terenowy system pracy;
- wprowadzenia stanowiska oficera dokumentacji operacyjnej;
- usprawnień dokumentacji w prowadzonych sprawach³⁸.

Należy zaznaczyć, że w MSW pracowano nie tylko nad kompleksowymi zmianami w referatach ds. bezpieczeństwa. Kierownictwo Departamentu IV SB jeszcze w 1962 r. zleciło jednostce SB z Chrzanowa w woj. krakowskim wdrożenie pilotażowo nowych form pracy operacyjnej wobec duchowieństwa oraz wprowadzenie dostosowanej do tych działań dokumentacji, co określono jako „eksperyment chrzanowski”. Test trwający przez trzy miesiące wypadł pomyślnie (w tym czasie pozyskano do współpracy aż dwunastu duchownych) i stał się podstawą do wprowadzenia 6 lipca 1963 r. dwóch normatywów – zarządzenia nr 00114/63 ministra spraw wewnętrznych w sprawie prowadzenia ewidencji i dokumentowania działalności kleru katolickiego oraz instrukcji nr 002/63 dyrektora Departamentu IV i dyrektora Biura „C” MSW o zasadach i trybie prowadzenia ewidencji i dokumentowania działalności kleru katolickiego³⁹.

³⁶ H. Słabek, *O społecznej historii Polski 1945–1989*, Warszawa 2009, s. 433–436; W. Roszkowski, *Najnowsza historia Polski 1956–1970*, Warszawa 2011, s. 63–65.

³⁷ Były to powiaty: Będzin (katowickie); Pińczów, Staszów, Ostrowiec, Końskie (kieleckie); Bochnia, Dąbrowa Tarnowska, Limanowa (krakowskie); Niemodlin, Namysłów, Grodków, Głubczyce (opolskie); Legnica, Oleśnica, Wołów, Trzebnica (wrocławskie). W późniejszym okresie zmodyfikowano listę wytypowanych powiatów, m.in. odstąpiono od dalszych prac eksperymentalnych w powiatach woj. krakowskiego.

³⁸ AIPN, 1585/10859, Notatka z przebiegu prowadzonego eksperymentu pracy obiektowo-terytorialnej powiatowego referatu Służby Bezpieczeństwa, 14 IV 1965 r., k. 110–111.

³⁹ E. Zając, *TEOK, TEOB, TEOB, czyli inwigilacja permanentna* [w:] R. Dyrzc, J. Łaska, J. Rażny, E. Zając, *Teczka ewidencji operacyjnej na księdza. Teoria i praktyka pracy operacyjnej SB*, Kraków 2009, s. 41–45.

Dla ścisłej koordynacji prac nad poprawą funkcjonowania Służby Bezpieczeństwa w terenie minister Wicha zarządzeniem nr 0164/63 z 24 października 1963 r. powołał zespół mający opracować wnioski dotyczące usprawnienia planowania pracy operacyjnej, informacji, sprawozdawczości i ewidencji operacyjnej oraz zasad gromadzenia i przechowywania dokumentów w jednostkach Służby Bezpieczeństwa. Zespół miał zajmować się poszczególnymi problemami w grupach, a termin zakończenia jego prac przewidziano na koniec marca 1964 r.⁴⁰

Najwięcej dyskusji wywołały propozycje zmian systemu organizacji pracy RSB. Wskazywano na rozbieżność istniejącego formalnie systemu zagadnieniowego z potrzebami bieżącej sytuacji w odniesieniu do zakresu, kierunków i metod działań operacyjnych. Krytycy dowodzili, że osłabia on rozwój pracy operacyjnej, wymuszając organizowanie jej poza systemem, by w ten sposób móc podolać aktualnym obowiązkom stawianymi przed SB. Oceniano, że system zagadnieniowy prowadzi do sztucznego zawężania i utrzymywania często już nieaktualnych zagadnień, a funkcjonariuszom akceptującym ten stan rzeczy umykają bieżące zagrożenia występujące na danym terenie. Dotyczyło to zwłaszcza gromad, gdzie trudno dostrzec antysystemową działalność według kryterium zagadnieniowego, bowiem jest ona „jednorodna i sprowadza się do negocjowania, przeszkadzania lub zwalczania polityki prowadzonej przez partię i rząd na drodze do socjalistycznej przebudowy wsi”. Podkreślano, że lokalne różnice demograficzne, społeczno-gospodarcze, polityczne, a nawet narodowościowe powodują, iż nie da się znaleźć jednego systemu organizacji pracy, który w sposób szablony regulowałby ich organizację⁴¹.

Rozważając wszystkie „za” i „przeciw”, KW MO w Kielcach wystąpiła do ministra spraw wewnętrznych o przeprowadzenie w KP MO Staszów eksperymentu, w trakcie którego zamierzano poddać analizie pracę w tej jednostce, opierając się na systemie terytorialno-obiektowym. Do tego momentu jednostka ta (etat 1+4) realizowała zadania na podstawie zdefiniowanych dwóch zagadnień – „kleru” i „prawicy”. Na potrzeby eksperymentu powiat podzielono na cztery rejony, które objęły po kilka gromad i miasteczek. W trakcie eksperymentu każdy z funkcjonariuszy prowadził poza dokumentacją operacyjną dwa rodzaje tzw. teczek rejonowych. W pierwszej, podstawowej, znajdowały się notatki operacyjne (poza sprawami) według zagadnień, w drugiej, podręcznej – notatki dotyczące osób rozpracowywanych w poszczególnych sprawach. Ponadto treść notatek była rejestrowana w arkuszach kronikarskich, jakie wprowadzono w sprawach operacyjnej obserwacji.

Co istotne – przydzielając poszczególnym funkcjonariuszom wyodrębnione rejony powiatu, udało się do minimum ograniczyć proces przekazywania prowadzonych przez SB spraw i OZI (zaledwie czterech TW i jedna sprawa zmieniły funkcjonariusza).

⁴⁰ [Elektroniczna baza EZAN], Zarządzenie nr 0164/63, 24 X 1963 r., k. 160.

⁴¹ AIPN, 1585/10857, Wniosek w sprawie organizacji pracy Służby Bezpieczeństwa w powiatach, 9 III 1964 r., k. 94–96.

Oceniając przebieg eksperymentu po czterech miesiącach, inspektorzy GIM wskazali m.in. na podstawie rozmów z funkcjonariuszami, że system ten daje szersze możliwości rozpoznania terenu; jego zastosowanie wyeliminowało przypadki jednoczesnego przebywania w tej samej miejscowości nawet kilku pracowników; mimo że badania prowadzono latem, zanotowano wzrost efektywności pracy z TW; zastosowanie arkuszy kronikarskich w dokumentacji spraw poprawiło jej przejrzystość⁴².

Z czasem propozycja kielecka poszła w kierunku zróżnicowania systemu pracy w powiatach. Biorąc za punkt wyjścia specyfikę społeczno-gospodarczą, polityczną i demograficzną, sugerowano zastosowanie jednego z trzech rozwiązań:

- systemu terenowego dla powiatów typowo rolniczych;
- systemu problemowego dla powiatów bądź miast wydzielonych o większym skupisku ludności miejskiej;
- systemu problemowo-terenowego⁴³ dla powiatów, gdzie znajdują się zarówno ważniejsze obiekty przemysłowe, jak i obszary rolnicze⁴⁴.

W trzech powiatach woj. krakowskiego o rolniczym charakterze (Bochnia, Brzesko i Dąbrowa Tarnowska) wiosną 1963 r. SB przeszła na system terytorialno-obiektowy. Przy tworzeniu rejonów wykorzystano istniejącą administrację kościelną w ten sposób, że każdemu pracownikowi przydzielono teren jednego dekanatu. Takie rozwiązanie wynikało z priorytetowego potraktowania pracy operacyjnej wobec Kościoła. Działania w pozostałych zagadnieniach miały być prowadzone, jeżeli związane z nimi zjawiska wystąpią w danym rejonie, a w skali całego powiatu koordynować miał je pracownik dotychczas odpowiedzialny za tę tematykę⁴⁵.

W czwartym z powiatów – limanowskim – w wyniku osobistej decyzji zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa płk. Stanisława Wałacha zastosowano jeszcze inne rozwiązanie. Biorąc pod uwagę sytuację operacyjną w tym powiecie, zdecydowano o zaniechaniu wszystkich realizowanych zagadnień z wyjątkiem „reakcyjnego kleru” i – odwołując się do doświadczeń „eksperymentu chrzanowskiego” – całą pracę operacyjną skoncentrowano na zwalczaniu antysystemowych postaw

⁴² *Ibidem*, Notatka dotycząca przebiegu prac eksperymentalnych prowadzonych przez SB KW MO w Kielcach, zmierzających do wprowadzenia doskonalszych form organizacji pracy operacyjnej w referatach powiatowych KP MO, 28 IX 1963 r., k. 83–85.

⁴³ Taki system w ramach eksperymentu wprowadzono w 1963 r. w RSB KP MO w Ostrowcu Świętokrzyskim, gdzie pracę zorganizowano następująco: pięciu funkcjonariuszy miało prowadzić pracę operacyjną w mieście Ostrowcu (Huta im. Nowotki i inne obiekty gospodarki, pion II, duchowieństwo, pozostałe zagadnienia pionu III), pięciu funkcjonariuszom przydzielono jeden z pięciu rejonów powiatu, gdzie organizowali pracę we wszystkich zagadnieniach z wyjątkiem pionu II (AIPN, 1585/10859, Podsumowanie przebiegu i wyników eksperymentu celem opracowania nowego zakresu pracy oraz organizacji referatów ds. Służby Bezpieczeństwa KP MO, 1965 r., k. 129–130).

⁴⁴ AIPN, 1585/10857, Wniosek w sprawie organizacji pracy Służby Bezpieczeństwa w powiatach, 9 III 1964 r., k. 97.

⁴⁵ AIPN, 01265/179/J, Sprawozdania komendanta i pierwszego zastępcy ds. SB KW MO w Krakowie z 1963 r., Sprawozdanie z pracy Służby Bezpieczeństwa woj. krakowskiego w 1963 r., 3 II 1964 r., k. 24–26.

duchowieństwa. W trakcie realizowania przez tamtejszą jednostkę postanowień zarządzenia nr 00114/63 uzyskano zadowalające wyniki w pracy operacyjnej – dokonano czterech werbunków księży oraz wytypowano kolejnych ośmiu do pozyskania⁴⁶.

Na znaczenie wspomnianych normatywów dla efektów pracy operacyjnej powiatowych jednostek SB zwrócił uwagę płk Wałach: „W stosunkowo krótkim czasie zanotowano maksymalne zaangażowanie się i szczególną aktywność pracowników terenowych w inicjowaniu rozmów z klerem, które przyniosły znaczne korzyści operacyjne, polegające na głębszym rozpoznawaniu wielu księży znanych dotychczas tylko prowizorycznie, a ponadto w licznych wypadkach uzyskano ciekawe dane w aspekcie operacyjnym. Doprowadziło to do wyeliminowania inercji i przełamania ogólnego kompleksu, jaki cechował pracowników terenowych przy ofensywnych rozmowach z klerem, co nie pozostanie bez wpływu na dalszą aktywność w pracy operacyjnej, a szczególnie w kontynuowaniu takich właśnie rozmów”⁴⁷.

W woj. wrocławskim odnośnie do tego aspektu eksperymentu wytypowano dwie jednostki – w Oleśnicy i Wołowie (w obu stan osobowy wynosił 1+3), gdzie zastosowano system terytorialno-obiektowy. Poszczególnym funkcjonariuszom przydzielono wyodrębnione rejony z wyłączeniem obiektów szczególnych i specjalnych, na których pracę prowadził jeden pracownik według dotychczasowych zasad.

Podstawą takiej organizacji pracy miała być analityczna ocena sytuacji operacyjnej w powiecie. Przyjęto, że doprowadzi ona do uznania za podstawowe problemy:

- wrogiej działalności kleru i aktywu katolickiego;
- ochrony kluczowych i specjalnych obiektów przemysłowych;
- ochrony socjalistycznych form gospodarowania na wsi.

Jednocześnie założono, że najistotniejszym problemem, wokół którego zorganizowana zostanie praca operacyjna, będzie działalność duchowieństwa, a parafia stanie się punktem wyjścia dla podziału terytorialnego pomiędzy poszczególnych funkcjonariuszy.

Aby oprzeć na tym systemie całokształt pracy operacyjnej, niezbędne miało być „głębokie rozpoznanie terenu”⁴⁸.

W podsumowaniu eksperymentu w obu jednostkach dominowały pozytywne oceny – skoncentrowanie uwagi na najistotniejszych sprawach występujących w powiecie; możliwość wnikliwego rozpoznania specyfiki powiatu; wzrost częstotliwości pobytu pracowników SB w przydzielonych rejonach; zacieśnienie współpracy z MO. Wskazano także negatywną stronę takiego rozwiązania, zasygnalizowaną przez

⁴⁶ *Ibidem*, k. 25; *Sprawozdanie zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa płk. Stanisława Wałacha z wykonania zarządzenia nr 00114/63 i instrukcji nr 002/63 w woj. krakowskim* [w:] R. Dyrzc, J. Laska, J. Raźny, E. Zajac, *Teczka ewidencji operacyjnej...*, s. 144.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 145–146.

⁴⁸ AIPN, 1585/10859, Notatka dotycząca przeprowadzonych eksperymentów w zakresie organizacji pracy referatów powiatowych ds. bezpieczeństwa, 6 IX 1963 r., k. 13.

jednostkę z Wołowa – konieczność podjęcia pracy operacyjnej w rejonie od podstaw w przypadku zmiany pracownika lub jego dłuższej nieobecności⁴⁹.

Odnosząc się do rozwiązań wrocławskich, warto przywołać pomysł, jaki nieskutecznie starano się zastosować w SB KP MO w Legnicy (stan etatowy 1+12). Otóż placówkę tę na tle pozostałych jednostek powiatowych SB woj. wrocławskiego cechowała duża różnorodność zadań. W ramach prac eksperymentalnych zdecydowano wprowadzić system mieszany – zagadnieniowo-terenowo-obiektowy, z jednoczesnym wydzieleniem komórki analityczno-dokumentacyjnej. Całość miała funkcjonować następująco:

- dwóch funkcjonariuszy miało zajmować się ochroną obiektów kluczowych, węzłów kolejowych oraz całokształtem pracy operacyjnej na tych obiektach;
- dwóm przydzielono zagadnienie „nacjonalizmu żydowskiego”;
- trzech pracowników miało ochraniać jednostki sowieckie i teren ich stacjonowania;
- jeden otrzymał zagadnienie „kleru” w Legnicy i na terenie GRN w Ulesiu;
- dwóch funkcjonariuszy miało organizować pracę terenową według wszystkich istniejących w tej jednostce zagadnień z wyłączeniem obiektów specjalnych i kluczowych;
- dwóch pracowników przydzielono do komórki analityczno-dokumentacyjnej.

W czasie eksperymentu korygowano go poprzez przesunięcia funkcjonariuszy w ramach poszczególnych zadań. Mimo to kierownictwo tej jednostki, pozbawione wsparcia zwierzchników z SB KW MO, nie zdołało opanować sytuacji. Skutkiem reorganizacji był chaos, rozdrobnienie zainteresowań operacyjnych, zanik inicjatywy wśród funkcjonariuszy. W związku z nadmierną ilością spraw i zagadnień powołana komórka analityczna nie spełniła oczekiwań. Jedyna godną odnotowania korzyścią okazała się likwidacja spraw nieprzedstawiających wartości operacyjnej⁵⁰.

Inspektorzy GIM, zapoznając się z postępem prac, ocenili ich przydatność. Propozycje kieleckie uznano za zmiany o charakterze technicznym, gdyż zastosowany tam system terenowy (terenowo-obiektowy) nie zmieniał zakresu, kierunku i zasad pracy, a jedynie wprowadzał nowy podział obowiązków między funkcjonariuszy, którzy w przydzielonych rejonach organizowali pracę według zagadnień. Jeśli chodzi zaś o koncepcje wrocławskie (Oleśnica, Wołów), skrytykowano nie do końca sprecyzowany postulat „głębokiego rozeznania terenu”, który miał stanowić podstawę pracy operacyjnej. Przekonywano, że niedookreślenie zadań prowadzi do niekontrolowanego włączania w zakres zainteresowań SB wszystkich zjawisk społecznych. W systemie zagadnieniowym zabezpieczeniem przed taką tendencją było jasne zdefiniowanie zakresu zainteresowań. Dla zorganizowania pracy na nowych

⁴⁹ *Ibidem*, Podsumowanie przebiegu i wyników eksperymentu celem opracowania nowego zakresu pracy oraz organizacji referatów ds. Służby Bezpieczeństwa KP MO, 1965 r., k. 132–133.

⁵⁰ *Ibidem*, k. 134–135.

zasadach niezbędne było sprecyzowanie bieżących zadań przez poszczególne jednostki terenowe SB⁵¹.

Kolejnym pomysłem na usprawnienie funkcjonowania lokalnej SB było powołanie oficerów ewidencji operacyjnej. W ramach eksperymentu takich funkcjonariuszy wyznaczono w kilku jednostkach, różnie jednak wyznaczając zakres ich obowiązków.

W Referacie ds. Bezpieczeństwa KP MO w Będzinie zastosowanie tego rozwiązania pozwoliło odciążyć funkcjonariuszy operacyjnych od sporządzania okresowych meldunków i sprawozdań oraz wypełniania dokumentacji związanej z rejestracją w Wydziale „C”; usprawniło przekazywanie informacji; poprawiło koncentrację i analizę bieżących informacji, co wpłynęło na szybkość i skuteczność przeciwdziałania zagrożeniom przez SB, jak i inne instytucje; polepszyło prowadzenie całości dokumentacji w jednostce.

W zakresie obowiązków funkcjonariuszy operacyjnych znalazło się:

- 1) prowadzenie dokumentacji operacyjnej dotyczącej całości jednostki, w ramach której wyodrębniono trzy rodzaje dokumentacji:
 - polecenia kierownictwa SB KW MO dotyczące stanu etatowego i całości pracy jednostki, protokoły kontroli referatu itp.;
 - charakterystyki kontrwywiadowcze powiatu, sprawozdania i analizy odnoszące się do całości jednostki, informacje wysyłane do jednostek nadrzędnych i na zewnątrz, dokumentację dotyczącą współdziałania z innymi instytucjami itp.;
 - wytyczne kierownictw poszczególnych wydziałów SB KW MO, analizy pracy operacyjnej w obrębie poszczególnych pionów itp.
- 2) prowadzenie dokumentacji pomocniczej, wśród której znalazły się m.in.:
 - skorowidz osób „przechodzących” w materiałach operacyjnych;
 - ewidencja prowadzonych spraw operacyjnych, OZI, teczek zagadnieniowych itp.;
 - książka zamówień inwigilacji korespondencji;
 - dokumentacja gospodarowania funduszem „O”.

Funkcjonariusze operacyjni mieli ponadto obowiązek współdziałania z:

- pionem MO w zakresie sprawozdawczości, ewidencji;
- wydziałami ds. wyznań i spraw wewnętrznych rad narodowych;
- Biurem Ewidencji Ruchu Ludności i Biurem Dowodów Osobistych;
- prokuraturami i sądami.

Po przeszło dwóch latach funkcjonowania eksperyment w przekonaniu inspektorów KW MO w Katowicach dowiódł zasadności utworzenia tego typu stanowisk w innych jednostkach powiatowych SB⁵².

⁵¹ AIPN, 1585/10859, Notatka dotycząca przeprowadzonych eksperymentów w zakresie organizacji pracy referatów powiatowych ds. bezpieczeństwa, 6 IX 1963 r., k. 15–16.

⁵² AIPN, 1585/10857, Pismo do Głównego Inspektoratu Ministra Spraw Wewnętrznych w Warszawie, 26 IV 1965 r., k. 53–57.

Dokumenty

W woj. kieleckim (Busko-Zdrój, Końskie) wytypowani funkcjonariusze – tzw. wydzieleni – otrzymali zadanie prowadzenia wszystkich spraw operacyjnych oraz teczek zagadnieniowych i podręcznych. Rozpracowując sprawy operacyjne, oficer wydzielony wykonywać miał m.in. takie czynności, jak:

- opracowywanie planów przedsięwzięć operacyjnych wspólnie z pracownikiem odpowiedzialnym za dopływ informacji do sprawy;
- sporządzanie streszczeń, analiz i wniosków;
- opracowywanie kombinacji operacyjnych z udziałem zainteresowanego funkcjonariusza i w konsultacji z zastępcą komendanta powiatowego ds. bezpieczeństwa;
- opracowywanie meldunków i informacji do KW MO;
- opracowywanie informacji dla instytucji zewnętrznych;
- ustalanie grafików spotkań z TW;
- rejestracja cudzoziemców (Końskie).

W tym czasie funkcjonariusze operacyjni zajmowali się spotkaniami z siecią TW, opracowywaniem doniesień, organizowaniem LK, nawiązywaniem szerszego kontaktu z mieszkańcami powiatu dla lepszego rozeznania sytuacji w terenie. Z dokumentacji operacyjnej posiadali tylko tecki pracy prowadzonych przez siebie TW.

Po kilku miesiącach stosowania tego rozwiązania wzrosła nieznacznie liczba TW pozyskanych do współpracy, poprawiła się częstotliwość spotkań, zwiększył się odsetek spotkań z siecią w LK, ograniczono tzw. nieefektywne spotkania z konfidentami (bez doniesień). Odciążenie funkcjonariuszy operacyjnych od prac biurowych wpłynęło na poprawę jakości kontaktów z siecią, umożliwiło częstsze pobyty w terenie i przyczyniło się do postępu w sprawach operacyjnych (dzięki pracy kolektywnej wzrosła jakość opracowywanych przedsięwzięć).

W ocenie badających przebieg eksperymentu inspektorów GIM dało się uchwycić kilka momentów, z których wysunięto następujące wnioski (przy zastrzeżeniu krótkiego czasu jego trwania):

- istnienie funkcjonariusza wydzielonego daje większą rezerwę czasową zastępcy oraz pracownikom operacyjnym;
- w obu jednostkach, gdzie obsada wynosiła 1+7 (Busko) i 1+6 (Końskie), pracownik wydzielony był przeciążony pracą i nie mógł podjąć obowiązku prowadzenia TEOK;
- obserwacja eksperymentu w Busku i Końskich pozwoliła postawić tezę, że w liczniejszych jednostkach jeden funkcjonariusz wydzielony nie będzie w stanie podołać obciążeniom, a w mniejszych ustanowienie takiego stanowiska nie przyniosłoby korzyści⁵³.

⁵³ AIPN, 1585/10857, Notatka dotycząca przebiegu prac eksperymentalnych prowadzonych przez SB KW MO w Kielcach, zmierzających do wprowadzenia doskonalszych form organizacji pracy operacyjnej w referatach powiatowych KP MO, 28 IX 1963 r., k. 77–82.

Warto dodać, że po roku trwania eksperymentu jednostka SB w Busku przeszła na terenowy system organizacji pracy⁵⁴.

Poddając ocenie ten aspekt eksperymentu, zwrócono uwagę na zastosowanie dwóch różnych rozwiązań przy ustalaniu zakresu obowiązków oficera ewidencji operacyjnej (funkcjonariusza wydzielonego). Pierwszy, wdrożony np. w Będzinie, sprowadzał pracownika do roli wykonawcy czynności wyłącznie techniczno-biurowych, drugi, wprowadzony m.in. w Busku i Końskich, wymuszał poza pracą techniczno-biurową wypełnianie czynności koncepcyjnych (analitycznych), koordynacyjnych i w pewnym sensie nadzorczych. Wobec tego w GIM stawiano pytanie, na ile możliwe jest zastosowanie w praktyce rozwiązania przynoszącego korzyść funkcjonowaniu całości referatów SB, w których obok siebie istnieją stanowiska „koncepcyjnego oficera ewidencji i oficera operacyjnego – biernego wykonawcy”. Pytanie było o tyle zasadne, że opowiedzenie się za drugim rozwiązaniem mogło wypaczyć sens pracy oficerów operacyjnych. Biorąc pod uwagę ten wariant, postulowano konieczność nowego zdefiniowania zakresu ich obowiązków, podkreślając, że optymalne wykorzystanie takiego rozwiązania możliwe będzie przy przejściu na system terenowy (terenowo-obiektowy)⁵⁵.

Trzecim, uzupełniającym elementem planów reorganizacji były postulaty zmodyfikowania prowadzonej przez referaty SB dokumentacji spraw operacyjnych. Sprawdzały się one głównie, o czym wspomniano, omawiając rozwiązanie przyjęte w Staszowie, do wprowadzenia tzw. arkuszy kronikarskich. Postulaty zmian dokumentacji operacyjnej dotyczyły przede wszystkim spraw operacyjnej obserwacji i operacyjnego sprawdzenia, które głównie absorbowwały jednostki powiatowe. W woj. wrocławskim proponowano m.in. zastąpienie spraw operacyjnej obserwacji i operacyjnego sprawdzenia arkuszami kronikarskimi oraz wprowadzenie kartoteki lub skorowidza rejestrującego takie arkusze. Dla woj. kieleckiego podobne sugestie ograniczono do spraw operacyjnej obserwacji. Podstawową formą zapisu informacji miały być w tym przypadku wspomniane arkusze, ponadto proponowano tworzenie rejestrów odnotowujących przejawy wrogiej działalności, a także tzw. teczek rejonowych dla duchowieństwa i „prawicy społecznej”⁵⁶. W Referacie ds. Bezpieczeństwa KP MO w Kielcach od maja do lipca 1963 r. realizowano eksperyment polegający na zakładaniu teczek księży i parafii zgodnie z wzorem przekazanym przez Departament IV SB. Zakończyło go wejście w życie zarządzenia nr 00114/63 oraz instrukcji nr 002/63. Mimo krótkiego okresu stosowania tych rozwiązań odnotowano, podobnie jak w Chrzanowie

⁵⁴ AIPN, 1585/10859, Podsumowanie przebiegu i wyników eksperymentu celem opracowania nowego zakresu pracy oraz organizacji referatów ds. Służby Bezpieczeństwa KP MO, 1965 r., k. 128.

⁵⁵ *Ibidem*, Notatka dotycząca przeprowadzonych eksperymentów w zakresie organizacji pracy referatów powiatowych ds. bezpieczeństwa, 6 IX 1963 r., k. 17; AIPN, 1585/10859, Tezy do dyskusji na pierwsze zebranie podzespołu dla opracowania nowej koncepcji pracy Służby Bezpieczeństwa w powiecie, 8 I 1964 r., k. 50–52.

⁵⁶ *Ibidem*, Notatka dotycząca eksperymentów w zakresie organizacji pracy referatów powiatowych ds. bezpieczeństwa, 6 IX 1963 r., k. 14–16.

czy Limanowej, wzrost liczby werbunków księży (w tym przypadku trzech). Oceniono, że dane uzyskane o duchownych pozwolą na lepszą pracę w przyszłości. Udało się też uporządkować ewidencję duszpasterzy oraz pogłębić wiedzę na temat „aktywu katolickiego”⁵⁷.

Oceniając powyższe postulaty, zwracano przede wszystkim uwagę na fakt, że sprowadzają się w zasadzie do zmian czysto technicznych, gdy tymczasem w myśl obowiązującej instrukcji nr 03/60 o podstawowych środkach i formach pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa zespół czynności operacyjnych byłby niezmienny, jak w sprawach operacyjnej obserwacji i sprawdzenia⁵⁸.

Wpływające do Głównego Inspektoratu Ministra dokumenty jednostek SB wdrażających zmiany były na bieżąco oceniane, stanowiąc zarazem punkt odniesienia do opracowywanego w miejsce instrukcji 001/59 normatywu, regulującego na nowo system organizacji pracy, dostosowany do zmieniających się wymogów, jakie przed jednostkami terenowymi stawiała centrala. W latach 1963–1964 opracowano co najmniej trzy warianty projektu takiego dokumentu. Ostatni z nich – instrukcja o organizacji pracy referatów ds. bezpieczeństwa KP MO – rozesłany w ramach konsultacji w grudniu 1964 r. do jednostek wojewódzkich i powiatowych SB, odnosił się do większości poruszanych problemów.

Instrukcja określała dwa elementy pracy jednostek powiatowych SB – organizację i dokumentację pracy operacyjnej. W odniesieniu do pierwszego przewidywała przy uwzględnieniu aktualnych lokalnych warunków i potrzeb wynikających z sytuacji operacyjnej wprowadzenie systemu problemowo-terenowego, w ramach którego pracownikom miały być przydzielane zadania obejmujące całokształt problematyki występującej w określonych rejonach powiatu bądź wybrane zadania obejmujące cały powiat czy konkretny obiekt lub miejscowość.

Co do rejonów zalecano, by tworzyć je w przypadkach występowania w całym powiecie bądź jego częściach wrogiej działalności lub ujemnych zjawisk wymagających przeciwdziałania SB. Wskazywano też, jakie zadania można będzie zlecać poszczególnym funkcjonariuszom jako samodzielny odcinek pracy.

Jeśli zaś chodzi o dokumentację pracy operacyjnej, autorzy projektu poszli w kierunku poszerzenia zakresu obowiązków funkcjonariuszy odpowiadających w referatach za prowadzenie dokumentów. W myśl proponowanych rozwiązań pracownik taki nie tylko wykonywałby czynności techniczno-biurowe, ale stanowiłby komórkę analityczną (w jednostkach, gdzie obciążeń było więcej, przewidywano dwa etaty), koordynując i opracowując kierunki działań całej jednostki. Przy takim rozwiązaniu

⁵⁷ AIPN, 1585/10857, Notatka dotycząca przebiegu prac eksperymentalnych prowadzonych przez SB KW MO w Kielcach zmierzających do wprowadzenia doskonalszych form organizacji pracy operacyjnej w referatach powiatowych KP MO, 28 IX 1963 r., k. 86–87.

⁵⁸ AIPN, 1585/10859, Notatka dotycząca eksperymentów w zakresie organizacji pracy referatów powiatowych ds. bezpieczeństwa, 6 IX 1963 r., k. 15–16.

pracownicy operacyjni mieliby dokumentować czynności przez nich bezpośrednio wykonywane (czyli głównie doniesienia i notatki odebrane od TW i innych źródeł informacji)⁵⁹.

Także ten projekt rozesłano do zainteresowanych jednostek, oczekując uwag i ewentualnych propozycji. Ostatecznie nie zyskał on akceptacji, natomiast wspomnianą komisję zobowiązano do ponownego ocenienia zastosowanych zmian. W maju 1965 r. minister spraw wewnętrznych polecił dla przyspieszenia tempa prac wyodrębnić problemy, jakie zarysowały się w toku eksperymentu, i zająć się opracowaniem ostatecznych dokumentów w ich obrębie przez podzespoły wyłonione z zespołu powołanego zarządzeniem nr 0164/63. Zdefiniowano cztery takie problemy:

- sprawozdawczość, planowanie i informacja w Służbie Bezpieczeństwa;
- ewidencja operacyjna;
- dokumentacja operacyjna i normalizacja dokumentów operacyjnych;
- wypracowanie zakresu pracy oraz organizacji referatów ds. SB KP MO⁶⁰.

W wyniku analizy zastosowanych w terenie rozwiązań osoby odpowiedzialne za opracowanie projektu nowego systemu pracy jednostek powiatowych SB doszły do przekonania, że „sprecyzowanie w instrukcji jednolitego, wspólnego systemu organizacji pracy obowiązującego wszystkie referaty bezpieczeństwa KP MO w kraju nie sprzyja optymalnemu wykorzystaniu możliwości operacyjnych w procesie szybkiego rozpoznawania i rozpracowania działalności antypaństwowej”. Dlatego pojawiły się sugestie, by uwzględniając warunki lokalne i ich wpływ na konkretne zadania SB, zezwolić na wybór jednego z trzech możliwych systemów pracy najbardziej odpowiadającego specyfice danego powiatu – zagadnieniowego, terenowego bądź terenowo-obiektowego.

Przyjęcie jednego z wymienionych rozwiązań skutkowałoby wprowadzeniem dostosowanego do tego podziału pracy wśród pracowników, który dopuszczałby rozdzielenie zadań według schematu:

- „w zakresie jednego zagadnienia występującego na terenie całego powiatu (system zagadnieniowy);
- w zakresie wszystkich zagadnień występujących w określonym rejonie powiatu (system terenowy);
- w zakresie wybranej problematyki dotyczącej tylko określonych obiektów lub miejscowości (system obiektowy)”.

Za wybór i późniejsze ewentualne zmiany odpowiedzialny byłby zastępca komendanta powiatowego ds. bezpieczeństwa, który musiałby uzyskać akceptację władz wojewódzkich SB. Pozostawiono mu także swobodę powoływania oficera dokumentacji

⁵⁹ *Ibidem*, Projekt instrukcji o organizacji pracy referatów ds. bezpieczeństwa KP MO, [1964 r.], k. 34–39.

⁶⁰ *Ibidem*, Notatka dotycząca powołania podzespołów, 17 V 1965 r., k. 115–116.

operacyjnej, który spełniałby rolę pomocnika zastępcy w zakresie prowadzenia dokumentacji w jednostce i analizy operacyjnej⁶¹.

W tym mniej więcej kierunku poszło rozwiązanie zastosowane jeszcze w 1964 r. przez kierownictwo SB KW MO w Krakowie, które po przeanalizowaniu problemów występujących w referatach ds. bezpieczeństwa określiło odpowiednimi zarządzeniami zakres ich działania. Na dwadzieścia jednostek aż czternaście miało pracować systemem zagadnieniowym, cztery – terenowym, zaś RSB w Oświęcimiu – systemem zagadnieniowo-obiektowym, a RSB KD MO w Nowej Hucie – systemem terenowo-obiektowym i zagadnieniowym.

We wszystkich referatach ustanowiono stanowiska oficerów (podoficerów) ewidencji operacyjnej, którzy prócz kierowania sekretariatem mieli zająć się szyfrowaniem, a w kilku przypadkach także rejestracją cudzoziemców (np. w RSB w Nowym Sączu utworzono dwa stanowiska oficerów ewidencji operacyjnej, jedno do obsługi sekretariatu, drugie do obsługi sekcji rejestracji cudzoziemców)⁶².

Propozycje te omówiono w czerwcu 1965 r. podczas posiedzenia podzespołu ds. opracowania zakresu pracy oraz organizacji referatów ds. bezpieczeństwa. W dokumencie przygotowanym na to spotkanie pojawiło się stwierdzenie, że instrukcja zastępująca zarządzenie 001/59 możliwa będzie do opracowania dopiero po ukazaniu się nowej instrukcji o zasadach, środkach i metodach pracy operacyjnej w miejsce nieodpowiadającej bieżącym wymogom pracy operacyjnej SB instrukcji 03/60⁶³.

⁶¹ *Ibidem*, Referaty powiatowe, [29 IV 1965 r.], k. 147–150.

⁶² AIPN Kr, 060/11, Przydział dodatkowych etatów w latach 1961–1966, Zarządzenie nr 20/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Bochni, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 21/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Brzesku, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 22/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Chrzanowie, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 23/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Dąbrowie Tarnowskiej, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 24/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Jaworznie, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 25/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Krakowie, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 26/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Limanowej, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 27/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Miechowie, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 28/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Myślenicach, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 29/64 w sprawie zakresu działania RSB KD MO w Nowej Hucie, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 30/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Nowym Sączu, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 31/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Nowym Targu, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 32/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Olkuszu, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 33/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Oświęcimiu, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 34/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Proszowicach, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 35/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Suchej, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 36/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Tarnowie, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 37/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Wadowicach, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 38/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Zakopanem, 29 XI 1964 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 39/64 w sprawie zakresu działania RSB KP MO w Żywcu, 29 XI 1964 r., b.p.

⁶³ AIPN, 1585/10859, Podsumowanie przebiegu i wyników eksperymentu celem opracowania nowego zakresu pracy oraz organizacji referatów ds. Służby Bezpieczeństwa KP MO, 1965 r., k. 139.

Trudno wskazać przyczynę zaniechania – mimo dostrzegalnych wad obowiązujących rozwiązań – wysiłków nad usprawnieniem funkcjonowania jednostek powiatowych SB, „których wyniki pracy decydują w wielkiej mierze o stanie bezpieczeństwa i porządku na terenie ich działania”⁶⁴. Nie bez znaczenia przy podjęciu decyzji o rezygnacji z przeprowadzenia reformy mogło być zastosowanie od drugiej połowy 1963 r. wspomnianych rozwiązań w działaniach operacyjnych wobec Kościoła katolickiego i wiernych. Konieczność zakładania teczek na duchownych świeckich i zakonnych, jak i teczek parafii sprawiła, że w odniesieniu do tej problematyki, kwalifikowanej przez niemal wszystkie jednostki powiatowe jako zagadnienie priorytetowe, zaczęły one pracować w ustawieniu terytorialnym (funkcjonariuszom przydzielano parafie bądź dekanaty leżące w granicach powiatu). Zasady prowadzenia TEOP wymuszały ponadto konieczność zainteresowania się mieszkańcami parafii, zwłaszcza „aktywem katolickim”, co w wielu wiejskich środowiskach z racji oddziaływania duchowieństwa na lokalną społeczność pozwalało profilaktycznie rozpoznawać osoby uczestniczące w życiu gromadzkim i kwestionujące politykę komunistów na wsi. Posunięcia te pomagały więc rozwiązać podnoszony przy okazji planów reorganizacji problem nieznamość sytuacji w terenie.

Po odstąpieniu od reformy systemu pracy w terenie SB szczebla powiatowego działała na podstawie bieżących wytycznych centrali i jednostek nadrzędnych. Sądząc po tym, jak funkcjonowały referaty ds. bezpieczeństwa (od 1967 r. referaty ds. Służby Bezpieczeństwa) w woj. krakowskim, można postawić tezę (wymagającą potwierdzenia po przeanalizowaniu tego problemu w innych województwach), że w drugiej połowie lat sześćdziesiątych i na początku kolejnej dekady utrwalił się schemat pracy RSB w układzie liniowo-zagadnieniowym/problemowym, a w zakresie zwalczania Kościoła katolickiego – w układzie terytorialnym. Podział zadań odzwierciedlał zainteresowania poszczególnych pionów operacyjnych jednostek wojewódzkich – II, III i IV, a w ich obrębie RSB koncentrowały się na wybranych zagadnieniach/problemach występujących w danym powiecie.

Kolejne próby zreformowania lokalnego aparatu bezpieczeństwa z naciskiem na jego rozbudowę przypadły na pierwszą połowę lat siedemdziesiątych⁶⁵.

⁶⁴ *Ibidem*, Referaty powiatowe, [29 IV 1965 r.], k. 147.

⁶⁵ Na temat tych propozycji autor opracowania przygotowuje osobny artykuł.

Nr 1

1958 lipiec 1, Warszawa – Pismo ministra spraw wewnętrznych Władysława Wichy do jednostek terenowych Służby Bezpieczeństwa w związku z przejściem referatów ds. bezpieczeństwa na zagadnieniowy system pracy

Warszawa, 1 lipca 1958 r.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
nr AZ-582/58

Ściśle tajne

egz. nr 437

DO – 14

WO – 14

PO – 7

**Do
wojewódzkich i powiatowych komendantów MO,
zastępców komendantów do spraw bezpieczeństwa**

W związku z przeprowadzoną ostatnio zmianą organizacji pracy referatów bezpieczeństwa KP MO, tj. przejściem z systemu terytorialnego na system zagadnieniowy, w wielu powiatowych referatach zarysowały się pewne nieprawidłowości w zakresie nowego ustawienia pracy. Stwierdzone one zostały w toku bieżącej kontroli ze strony ministerstwa i KW MO oraz w czasie inspekcji przeprowadzonych w II kwartale br. przez Inspektorat do spraw Bezpieczeństwa MSW.

I. W niektórych powiatach mechanicznie ustalono zagadnienia dla pracy referatu bezpieczeństwa KP MO, kopiując w warunkach powiatu strukturę i zakres pracy Wydziału III i w pewnym stopniu Wydziału II KW MO. Zagadnienia te tworzone jako odpowiedniki zadań wynikających z zakresu pracy wymienionych wydziałów i próbowano dzielić pracę między pracowników referatu według tych samych kryteriów, jakie wynikają ze struktury wydziału.

Tymczasem punktem wyjścia dla ustalenia zagadnień pracy referatów winno być rozeznanie aktualnych, rzeczywistych potrzeb pracy Służby Bezpieczeństwa na terenie danego powiatu. Jest to możliwe dopiero z chwilą opracowania aktualnej charakterystyki operacyjnej dotyczącej całości charakterystyki powiatu, z której wynikać będą istotnie ważne w obecnym okresie dla danego powiatu zagadnienia.

Przed przejściem na zagadnieniowy system pracy nie wszędzie jednak postawiono przed referatami powiatowymi zadania opracowania tego rodzaju charakterystyki. W konsekwencji często punktem wyjścia dla ustawiania zagadnień do pracy referatu

nie było aktualne nasilenie wrogiej działalności na poszczególnych odcinkach, uzupełnione materiałami dot[yczącymi] działalności reakcyjnych, wrogich elementów w przeszłości (bandy podziemia, PSL), lecz odwrotnie – materiały przeszłościowe przyjęto za podstawę typowania zagadnień.

W związku z powyższą sytuacją należy pomóc i dopilnować sporządzenia w każdym referacie powiatowym charakterystyki kontrwywiadowczej dot[yczącej] całości problematyki operacyjnej, uwzględniając aktualne przejawy i nasilenie wrogiej działalności.

Następnie należy skonfrontować dotychczasowe zagadnieniowe ustawienie pracy z potrzebami wynikającymi z tej charakterystyki i dopiero na tej podstawie ustalić podstawowe zagadnienia dla pracy referatu, stosownie do wynikających dzisiaj głównych potrzeb pracy operacyjnej w konkretnym powiecie.

W ślad za tym może wynikać potrzeba przeprowadzenia korekty w obecnym podziale pracy między pracownikami referatu, tak aby skupić główny wysiłek na jednym lub paru podstawowych dla tego powiatu zagadnieniach.

Nie należy mechanicznie ujmować w zagadnienia całej pracy referatu, wszystkich prowadzonych spraw, o ile nie mają one związku z zasadniczymi problemami sytuacji operacyjnej dla danego powiatu. Tak samo o ile referat stwierdzi sygnały lub fakty wskazujące na wrogą działalność niemieszczącą się w ramach ustalonych dla danego powiatu zagadnień, to wówczas będzie te sygnały wyjaśniał ewent[ualnie] założy sprawy, ale nie można z tej racji tworzyć zagadnienia, chyba że zjawiska te w przeszłości istotnie do roli zagadnienia urosną.

O ile natomiast referat prowadzi pewną ilość różnych spraw należących do zakresu pracy Wydziału II KW MO, które nie stanowią na danym powiecie zagadnienia, może okazać się celowe, w zależności od ilości i wagi tych spraw, wyznaczenie do ich prowadzenia jednego z pracowników referatu.

Ustawiając pracę referatu powiatowego w myśl systemu zagadnieniowego, należy przede wszystkim wyjaśnić pracownikom zasadniczą różnicę między sprawą lub sprawami a zagadnieniem. Referat bezpieczeństwa obowiązany jest reagować na wszelkie sygnały nasuwające podejrzenie wrogiej działalności i prowadzić odpowiednie sprawy operacyjne stosownie do uzyskanych danych, chociażby dotyczyły one różnych sporadycznych wypadków niemających zasadniczego wpływu na ogólny stan bezpieczeństwa w powiecie. Natomiast o zagadnieniu można mówić wówczas, gdy chodzi o zasadniczy dla danego powiatu problem wrogiej, antysocjalistycznej działalności. Prowadzone w ramach tego problemu i nowo zakładane, stosownie do uzyskanych informacji, sprawy na poszczególne osoby lub grupy osób powinny zapewnić zasadnicze, dogłębne rozeznanie zamiarów wroga, ośrodków inspiracji i dyspozycji oraz wrogich powiązań.

Takim zagadnieniem dla wszystkich powiatów będzie zagadnienie „walki z wrogą działalnością reakcyjnego kleru i aktywu klerykalnego”. Dla podstawowej liczby powiatów zagadnieniem będzie również „walka z wrogą działalnością prawicy w ruchu

ludowym”. W poszczególnych powiatach występować będą również takie zagadnienia, jak np. zagadnienie „walki z wroga działalnością rewizjonistyczną”, zagadnienie „b[yłego] podziemia bandyckiego” i ewent[ualnie] inne.

Zagadnień tych nie można sprowadzać do wąskiego, środowiskowego ujmowania pracy, utożsamiając np. prawicę ludową z b[yłymi] PSL-owcami. Punktem wyjścia do pracy w zagadnieniu winny być wszystkie te osoby, których postawa i wroga aktualna działalność nosi jednakowe zabarwienie. Chodzi tu więc również o ludzi wywodzących się z różnych środowisk oraz tych, którzy nie mają żadnej przeszłości politycznej, a dzisiaj reprezentują określony wrogi kierunek polityczny. Charakteru wrogiej działalności poszczególnych osób nie należy oceniać wg ich dawnej przynależności organizacyjnej i poglądów w przeszłości, lecz stosownie do ich aktualnej postawy i działalności, która często nie stanowi kontynuacji starych zamierzeń i ma zupełnie inny charakter. Tak np. odnośnie [do] b[ytych] endecków, którzy związali się obecnie z wroga działalnością reakcyjnego kleru, należy rozpatrywać ich działalność i stosownie do potrzeb prowadzić konkretne sprawy w ramach zagadnienia, jakie stanowi ten kler. Również otrzymywane w tym zakresie informacje należy grupować w teczce zagadnieniowej dot[yczącej] reakcyjnego kleru, zaznaczając, iż chodzi tu o endeckie skrzydło popleczników Kościoła. Natomiast na konkretne osoby uprawiające działalność opartą na określonej ideologii endeckiej itd. należy prowadzić odpowiednie sprawy, nie tworząc jednak „zagadnienia endecji”, „sanacji”, o ile ta endecka czy sanacyjna działalność nie stanowi w danym powiecie problemu. Tak więc wytypowanie przez niektóre referaty np. zagadnienia „endecji” tylko dlatego, że na terenie powiatu zamieszkują b[yli] endecy, należy uznać za niesłuszne.

Wykonując zadania wynikające z zarządzeń i instrukcji ministerstwa w zakresie zwalczania szpiegostwa, nie należy jednak tworzyć zagadnienia „walki ze szpiegostwem” tylko dlatego, że pewni ludzie z terenu powiatu korespondują z członkami rodzin zamieszkałymi w krajach kapitalistycznych itp.

Również prowadzenie spraw na konkretne osoby czy wyjaśnianie sygnałów dot[yczących] obiektów lub jednostek wojskowych we współdziałaniu z MSW nie uzasadnia tworzenia dla Służby Bezpieczeństwa zagadnienia „ochrony wojska” i wyodrębnianie takiego zagadnienia jest niesłuszne.

Wytyczne MSW z dnia 1 marca [19]58r. (DO – 6, WO – 6, PO – 3) do pracy operacyjnej w dziedzinie gospodarki narodowej nakładają na całą Służbę Bezpieczeństwa, w tym również na referaty powiatowe, szereg poważnych zadań w zakresie zwalczania wrogiej działalności. Nie mówią one jednak „o zagadnieniu ochrony przemysłu” nawet w odniesieniu do kluczowych obiektów i tworzenie takiego zagadnienia jest w ogóle niesłusznym, gdyż prowadziłoby to do traktowania załogi zakładu jako środowiska wymagającego operacyjnego rozpracowania ze strony Służby Bezpieczeństwa. Tak więc w referatach, w których z tej racji, że na terenie powiatu znajdują się zakłady przemysłowe, wytypowano zagadnienie ochrony przemysłu, należy wyjaśnić

zasadniczą błędność takiego ustawiania pracy, wskazując jednocześnie na rzeczywiste zadania referatu przedstawione w wyżej wym[ienionych] wytycznych.

II. Z nową organizacją pracy referatów powiatowych wiąże się sprawa prowadzenia teczek zagadnieniowych. Zastępca komendanta powiatowego MO do spraw bezpieczeństwa winien osobiście prowadzić teczkę dot[yczącą] całości powiatu w zakresie wszystkich zagadnień po linii Wydziału III oraz drugą teczkę po linii Wydziału II KW MO. Każda z tych teczek powinna zawierać charakterystykę sytuacji operacyjnej dot[yczącą] wszystkich zagadnień pionu III wzgl[ędnie] II w danym powiecie, stale na bieżąco uaktualnianą dodatkowymi notatkami oraz materiałami przedstawiającymi wszelkie przejawy aktualnej wrogiej działalności i przedsięwzięcia Służby Bezpieczeństwa, w tym prowadzone sprawy i sieć. Stworzenie takiej teczki powinno umożliwić dokonywanie okresowych analiz sytuacji operacyjnej istniejącej na terenie powiatu i na tej podstawie opracowanie planów operacyjnych przedsięwzięć Służby Bezpieczeństwa.

Pozostali pracownicy referatu powinni prowadzić te czki dot[yczące] poszczególnych zagadnień. W teczkach tych należy kompletować kontrwywiadowczą charakterystykę wyłącznie w prowadzonym zagadnieniu, plany pracy związane z tym zagadnieniem i realizowane przez pracownika wzgl[ędnie] pracowników zajmujących się zagadnieniem, uzyskane informacje dot[yczące] całości zagadnienia, materiały wstępne wymagające wyjaśnień, streszczenia spraw przekazanych do archiwum, wykaz prowadzonych spraw i jednostek sieci w danym zagadnieniu, notatki, analizy itp.

III. W związku z przejściem na zagadnieniowy system pracy w niektórych referatach powiatowych zarysowały się tendencje do pewnego oderwania się od terenu gromad. Okres przejściowy związany z zapoznawaniem się przez pracowników z dokumentacją dot[yczącą] poszczególnych zagadnień, zbieraniem materiałów itp. spowodował sam przez się poważne zmniejszenie wyjazdów w teren. Tendencje jednak do odrywania się od terenu, od aktualnej sytuacji w terenie występują w mniejszym lub większym stopniu w szeregu powiatowych referatów bezpieczeństwa, przede wszystkim w związku ze skupieniem pracy wokół zagadnień ujmowanych nieraz od strony przeszłościowej oraz w wąskim zamykaniu się w ramach zagadnień przez poszczególnych pracowników również w czasie pobytu w terenie. Stąd też rozeznanie sytuacji w terenie opiera się często na dawniej uzyskanych materiałach. Spotkano się nawet z takimi wypadkami, że aktualne wydarzenia o wrogim charakterze z terenu gromad, o których można nawet dowiedzieć się na miejscu w rozmowach z ludźmi, są referatowi nieznane wzgl[ędnie] dowiaduje się o nich w bardzo spóźnionym terminie.

Tymczasem praca nad zagadnieniem lub zagadnieniami jako wynikającymi z potrzeb sytuacji operacyjnej wymaga często pobytu w terenie, zarówno dla wypełnienia czynności związanych z prowadzonymi sprawami, jak też uzyskania dokładnego obrazu aktualnej sytuacji na temat danego zagadnienia i poznawania na bieżąco wszelkich wydarzeń i sygnałów wymagających zainteresowania przez Służbę Bezpieczeństwa.

W związku z tym należy zwrócić uwagę na częstotliwość wyjazdów pracowników w teren i konieczność utrzymywania przez nich odpowiednich kontaktów z ludźmi mogącymi rzucić nowe światło na interesujące nas sprawy i problemy oraz potrzebę właściwego wykorzystywania możliwości posterunków MO na wsi i dzielnicowych w mieście do zakresu pracy, do których należy udzielanie pomocy i wykonywanie zleceń Służby Bezpieczeństwa.

Pomoc ze strony MO nie może jednak sprowadzać się, jak to dotychczas najczęściej ma miejsce, do wykonywania doraźnych zleceń Służby Bezpieczeństwa i przekazywania przypadkowo uzyskanych informacji.

Zagadnienia pracy Służby Bezpieczeństwa winny być znane funkcjonariuszom MO i do ich obowiązków należy systematyczne interesowanie się ludźmi i problemami wskazanymi przez Służbę Bezpieczeństwa.

Funkcjonariusze MO powinni zapewnić dopływ informacji o przejawach wrogiej działalności ze strony kleru i aktywu klerikalnego, faktach dyskryminacji, szykanowania członków partii i aktywu społecznego, o wrogich wystąpieniach działaczy pracy ludowej oraz wszelkich innych przejawach wrogiej działalności politycznej.

Komendant powiatowy MO winien być w pełni zorientowany w zadaniach stojących aktualnie przed Służbą Bezpieczeństwa oraz w sytuacji operacyjnej na terenie powiatu. Jest to niezbędnym warunkiem umożliwiającym mu zorganizowanie pomocy Służbie Bezpieczeństwa w przedstawionym wyżej zakresie.

IV. Zagadnieniowe ujęcie pracy referatów powiatowych rzuciło nowe światło na wartość spraw posiadanych przez te referaty.

Już wstępne rozpoznanie sytuacji w całym zagadnieniu pozwala stwierdzić, że szereg spraw, tak z uwagi na materiały dot[yczące] bezpośrednio figuranta, jak i sytuacji w zagadnieniu, nie przedstawia wartości operacyjnej.

Zakładanie i prowadzenie tego rodzaju spraw było m.in. wynikiem mało krytycznego, wąskiego i schematycznego spojrzenia i oceny tak materiałów obciążających, jak również osoby figuranta.

Czynnikiem przesądającym o konieczności prowadzenia obserwacji operacyjnej jest jeszcze często przeszłość człowieka i „negatywna postawa do obecnej rzeczywistości” wyprowadzana raczej z przeszłości niż aktualnej działalności wzgl[ędnie] i nieraz bardzo przypadkowych wypowiedzi figuranta. Często nie bierze się pod uwagę przy ocenie celowości obserwacji figuranta takich elementów, jak: poziom intelektualny człowieka, jego wyrobienie polityczne, zdolności organizatorskie, znaczenie i wpływy w określonym środowisku itp., w takich przypadkach, gdy te cechy są istotne ze względu na charakter działalności figuranta.

W wielu referatach nie zwrócono jeszcze uwagi na to zjawisko i nie dokonano w nowych warunkach oceny spraw, poświęcając wiele wysiłku i pracy sprawom bezwartościowym.

Pracownicy referatów powiatowych nie zawsze widzą cel pracy Służby Bezpieczeństwa, zwłaszcza gdy mają do czynienia z tego rodzaju działalnością, która stara

się unikać wyraźnej kolizji z kodeksem karnym i nie można jej zwalczać w drodze represji karnej. Co więcej – zdarza się, że tego rodzaju działalność nie jest przedmiotem pracy operacyjnej często na skutek niedoceniań jej szkodliwości i bagatelizowania jej, a niekiedy na skutek błędnego poglądu, że działalność ta nie wchodzi w zakres zainteresowań Służby Bezpieczeństwa.

W konsekwencji nawet wówczas, gdy to jest konieczne, nie podejmuje się niejednokrotnie obserwacji operacyjnej. Często też niewłaściwie rozumiany jest sens spraw ewidencyjno-obszernych zakładanych na figurantów prowadzących tego rodzaju działalność. W sprawach tych nie zmierza się do określonych celów – poznania figuranta, jego poglądów i zamiarów, wyjaśnienia konkretnych okoliczności związanych z jego działalnością, a zadowala się okresowym dopływem przypadkowych informacji. Z reguły w tych sprawach jednostki sieci nie otrzymują konkretnych zadań. W rezultacie po długim prowadzeniu sprawy nie można dać pełnej charakterystyki i oceny figuranta.

Tymczasem zadaniem referatów powiatowych jest właśnie uzyskanie pełnego rozeznania tego typu działalności oraz ujawnienie ludzi najbardziej wpływowych i oddziałujących wrogo na otoczenie, po to aby informować o sytuacji miejscowe instancje partyjne oraz poprzez ministerstwo właściwe czynniki rządowe i partyjne, umożliwiając im wyciągnięcie odpowiednich wniosków.

Aby wykonać to zadanie, sprawy ewidencyjno-obszernie winny być obliczone na uzyskanie w jak najkrótszym czasie wyczerpujących informacji o figurancie i jego działalności.

W związku z powyższym należy stwierdzić, że sieć pracująca w wielu sprawach okazuje się teraz mało przydatna dla uzyskania rozeznania w zagadnieniu i nie ma perspektyw na dotarcie do osób, którymi należałoby się obecnie interesować.

Na utrzymanie nadal mało wartościowej sieci wpływa występująca jeszcze ze strony niektórych KW MO tendencja do bardzo uproszczonej oceny pracy referatów powiatowych na podstawie przede wszystkim ilości jednostek sieci i spraw.

Zabezpieczenie spraw siecią jest bardzo często czysto formalne. Rejestruje się informatorów do spraw tylko po to, aby nie mieć spraw bez sieci. Tacy informatorzy w sprawach mają z reguły bardzo luźny, przypadkowy kontakt z figurantem i w najlepszym wypadku dają informacje o powszechnie znanych faktach czy wypowiedziach figuranta. Są oni jedynie biernymi obserwatorami, niezdolnymi do wyjaśnienia konkretnych okoliczności i realizowania określonych zadań.

Zdobycie cennej sieci, jako warunek postępu w sprawach i tym samym uzyskania lepszego rozeznania w zagadnieniach, jest aktualnie, z uwagi na dotychczasowy stan na tym odcinku, jednym z najważniejszych zadań.

Przy ocenie pracy powiatowych referatów bezpieczeństwa należy brać pod uwagę przede wszystkim stopień rozeznania sytuacji w zakresie podstawowych dla danego powiatu zagadnień i jej intensywności oraz skuteczności przeciwdziałania i zwalczania wrogiej działalności.

V. Kontrola i pomoc ze strony KW MO w stosunku do większości referatów powiatowych jest niedostateczna. Wydziały KW MO ograniczają swoją pomoc do nadzorowania ciekawszych spraw i w najlepszym przypadku pomocy w realizacji poszczególnych przedsięwzięć. Inspekcje całościowe ze strony inspektorów obejmują na ogół również tylko kontrole prowadzonych spraw i sieci.

Nowe zagadnieniowo ustawienie pracy stwarza właściwe warunki dla kontroli i pomocy referatom powiatowym. Do zadań właściwych wydziałów KW MO należy udzielenie referatom powiatowym pomocy instruktażowej co do słuszności oceny i kierunku pracy po poszczególnych zagadnieniach.

Inspekcje przeprowadzone przez inspektorów KW MO obejmować winny z reguły takie problemy, jak: organizacja pracy i pomoc w jej ustawieniu, stopień rozeznania sytuacji w powiecie, czy kierunek pracy odpowiada posiadanemu rozeznaniu, jak pracownicy referatów znają podstawowe przepisy ministerstwa (zarządzenia, instrukcje). M.in. należy dopilnować, aby przepisy dot[yczące] zagadnienia przydzielonego pracownikowi lub pracownikom były im wydane do codziennego użytku, a nie przechowywane w szafie zastępcy komendanta.

Treść niniejszego pisma należy omówić na naradach wojewódzkich, poświęconych pracy powiatowych referatów bezpieczeństwa. Na naradach tych należy wskazać sposoby realizacji podanych wyżej wytycznych, opierając się na konkretnych przykładach z pracy operacyjnej podległych referatów powiatowych.

Minister
(-) Wł[adysław] Wicha¹

Za zgodność z oryginałem:
(J[adwiga] Mierzwińska², por.)

Źródło: AIPN Kr, 012/22, t. 1, Zarządzenia i pisma okólne PUBP/RSB w Bochni z lat 1953–1960, k. 16–23.

¹ Władysław Wicha (1904–1984), działacz komunistyczny (członek KPP, PPR, PZPR), funkcjonariusz aparatu partyjnego m.in.: pierwszy sekretarz KW PZPR w Kielcach (1949–1950), pierwszy sekretarz Komitetu Warszawskiego PZPR (1950–1952), członek KC PZPR (1959–1968), sekretarz KC PZPR (1964–1968). W latach 1954–1964 minister spraw wewnętrznych, w latach 1965–1969 członek Rady Państwa, poseł na Sejm PRL (T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991. Władze państwowe i polityczne Polski według stanu na dzień 28 II 1991*, Warszawa 1991, s. 438).

² Jadwiga Mierzwińska, ur. w 1922 r., m.in. w okresie 1 XI 1955 – 27 XI 1956 r. kierownik sekcji ewidencji i wydawnictw przepisów Gabinetu Przewodniczącego Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego (*Śłużba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej w latach 1944–1978. Centrala*, t. 1, Warszawa 1978, s. 320).

Nr 2

1959 luty 25, Warszawa – Instrukcja nr 001/59 ministra spraw wewnętrznych o zasadach pracy referatów ds. bezpieczeństwa KP MO sankcjonująca zagadnieniowy system pracy jednostek powiatowych SB

Warszawa, 25 lutego 1959 r.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych

nr AZ-227/59

Ścisłe tajne

Zatwierdzam

Minister

(-) Władysław Wicha

DO – 4

WO – 4

PO – 4

**Instrukcja nr 001/59
o zasadach pracy referatów do spraw bezpieczeństwa KP MO**

W systemie organizacyjnym Służby Bezpieczeństwa referaty powiatowe są najdalej wysuniętym ogniwem terenowym. Ich praca posiada poważne znaczenie dla zapewnienia bezpieczeństwa i spokoju na terenie kraju. Dlatego też właściwe wypełnianie obowiązków przez referaty warunkuje realizację zadań stojących przed Służbą Bezpieczeństwa.

Do obowiązków referatu należy natychmiastowe reagowanie na wszelkie zaistniałe wrogie akty w celu pociągnięcia sprawców do odpowiedzialności karnej, jak też systematyczna praca nad głębokim rozpoznawaniem przejawów oraz form wrogiej, antysocjalistycznej działalności i organizowanie skutecznego przeciwdziałania.

Charakterystyczną cechą obecnych kierunków wrogiej, politycznie szkodliwej działalności jest dążenie do unikania wystąpień i aktów narażających na represję karłą, a wykorzystywanie wszelkich możliwości, przy których można unikać wyraźnej kolizji z prawem. Elementy wrogiej władzy ludowej i występujące z antysocjalistycznych pozycji starają się gromadzić swe siły, wchodzić w zmywy i powiększać swe wpływy w drodze oddziaływania na ludzi chwiejnych i mniej świadomych politycznie w kierunku przeciwstawiania ich polityce władzy ludowej. Wykorzystują przy tym różne sytuacje dla aktywizacji swej działalności mającej na celu podważanie wpływów partii i zdobywanie różnych pozycji celem przekształcenia ich w swoją bazę.

W tej sytuacji koniecznym jest stosowanie różnorodnych środków przeciwdziałania. Odpowiednio do okoliczności przeciwdziałanie Służby Bezpieczeństwa polega na stosowaniu odpowiednich posunięć operacyjnych, paraliżujących realizację wrogich zamierzeń, przeprowadzaniu rozmów ostrzegawczych oraz wnioskowaniu odpowiednich posunięć politycznych, prasowych czy administracyjnych.

W przypadkach gdy osoby realizujące wrogie zamierzenia popadły z tej racji w kolizję z przepisami karno-administracyjnymi, referaty do spraw bezpieczeństwa powinny inicjować pociąganie ich do odpowiedzialności w trybie administracyjnym przez właściwe władze.

Bez względu na to, jakimi środkami jest przeprowadzone przeciwdziałanie i kto je organizuje, referat obowiązany jest śledzić skutki przeciwdziałania i w razie potrzeby sygnalizować właściwym czynnikom konieczność podjęcia dodatkowych środków.

Jednym z podstawowych obowiązków referatu jest dostarczanie informacji na temat wrogiej działalności instancjom partyjnym: wojewódzkim i centralnym za pośrednictwem KW MO i ministerstwa oraz stosownie do potrzeb bezpośrednio pierwszemu sekretarzowi KP.

Ubiegły rok przyniósł pewne postępy w aktywizacji pracy jednostek powiatowych. Osiągnięte rozpoznanie wrogiej działalności i informacje przekazywane do jednostek nadrzędnych i instancji partyjnych pomogły prawidłowo ocenić sytuację i podejmować odpowiednie środki.

Dokonane w ubiegłym roku przejście referatów do spraw bezpieczeństwa KP MO na system zagadnieniowy stwarza dogodniejsze możliwości pracy operacyjnej przez właściwe organizacyjne jej ustawianie, odpowiednio do aktualnych potrzeb walki z wrogiem. Te nowe możliwości powinny być w pełni wykorzystane. Zależy to od właściwego zrozumienia zadań wynikających z nowego systemu pracy oraz aktywności i inicjatywy w ich codziennym realizowaniu.

Obecnie, celem uregulowania i ujednoczenia zasad organizacji pracy operacyjnej referatów do spraw bezpieczeństwa KPMO, ustala się co następuje:

I

Kontrwywiadowcza charakterystyka sytuacji w powiecie

Podstawą dla organizowania referatu jest analiza aktualnej wrogiej działalności w powiecie, uzupełniona oceną tych przejawów w przeszłości.

Analiza ta powinna być ujęta w formę kontrwywiadowczej charakterystyki, którą sporządza się osobno po linii Wydziału II i Wydziału III KW MO.

Charakterystyka powinna zawierać:

- krótki wstęp zawierający charakterystykę powiatu sporządzoną z punktu widzenia zainteresowań danego pionu służby;

- opis przejawów aktualnej wrogiej działalności ze wskazaniem osób i grup prowadzących tę działalność;
- ocenę obecnego nasilenia wrogiej działalności w powiecie i określenie zasadniczych kierunków tej działalności;
- omówienie zasadniczych kierunków i form wrogiej działalności w przeszłości, ocenę aktualnej postawy osób zaangażowanych wówczas we wrogą działalność, a w szczególności tych, którzy podlegają operacyjnej obserwacji;
- uwagi co do ewentualnych braków w rozeznaniu sytuacji w powiecie;
- wnioski odnośnie [do] wyodrębnienia zagadnień oraz wnioski co do organizacji pracy na odcinkach wrogiej działalności pozostających poza zagadnieniami.

Wnioski odnośnie [do] wyodrębnienia zagadnień i organizacji pracy na odcinkach, które nie są zagadnieniami, powinny być opiniowane przez Wydział II i III i zatwierdzone przez zastępcę komendanta KW MO do spraw bezpieczeństwa, o ile dotychczas nie są jeszcze zatwierdzone.

Charakterystykę kontrwywiadowczą powiatu wraz z okresowymi sprawozdaniami, doraźnymi meldunkami oraz planami pracy przechowuje osobiście zastępca komendanta KP MO do spraw bezpieczeństwa.

II

Ustalanie zagadnień do pracy

Przyjmując za punkt wyjścia dla ustalenia zagadnień aktualny stan wrogiej działalności w powiecie, należy brać pod uwagę nie tylko przejawy wrogiej działalności, ale również bazę społeczno-polityczną poszczególnych kierunków tej działalności i stopień jej aktywizacji w związku z aktualną linią partii i zadaniami budownictwa socjalizmu.

Wyodrębnienie zagadnienia do pracy może zatem nastąpić przy równoczesnym istnieniu następujących warunków:

- występowania, aktualnie i w niedawnej przeszłości, przejawów wrogiej, antysocjalistycznej działalności zbieżnych pod względem zabarwienia politycznego (np. różne przejawy działalności klerykałnej, rewizjonizmu niemieckiego itp.);
- istnienia wrogiej bazy społeczno-politycznej, tj. ludzi powiązanych wspólną wrogą platformą polityczną lub światopoglądową, którzy występują wrogo, aktywizują się w życiu politycznym i społecznym w określonym wrogim, antysocjalistycznym kierunku lub też sprzyjają wrogiej działalności.

Przy takim rozumieniu zagadnienia aktualna polityczna postawa i działalność poszczególnych osób decyduje o interesowaniu się nimi w ramach jednego zagadnienia bez względu na ich przeszłość polityczną.

W świetle przedstawionych kryteriów zagadnieniem do pracy będzie prawie w każdym powiecie „wroga działalność kleru i świeckiego aktywu klerykałnego”.

W decydującej większości powiatów będzie zagadnieniem „działalność prawicowa w ruchu ludowym”. Mogą być też wyodrębnione w zależności od sytuacji w powiecie takie zagadnienia, jak np.: rewizjonizm niemiecki, nacjonalizm ukraiński, zagadnienie wrogiej działalności b[yłych] bandycko-WiN-owskich elementów i ewentualnie inne.

Osoby objęte zainteresowaniem operacyjnym w ramach jednego zagadnienia mogą wywodzić się z różnych „przeszłościowych” środowisk czy też nie mieć w ogóle przeszłości politycznej, mogą pracować na różnych zakładach, rekrutować się z różnych grup społecznych. Jeżeli reprezentują dzisiaj wspólny wrogi kierunek polityczny, objęte być powinny tym samym zagadnieniem.

Oczywistym staje się zatem, że nie można ustalać mechanicznie zagadnień na podstawie dawnych kierunków wrogiej działalności i znanych kiedyś wrogich środowisk (np. endecji, sanacji, podziemia bandyckiego), o ile nie wykazują one aktualnie żywotności i odrębności politycznej, nawet wówczas, gdy przeciw poszczególnym osobom z tych środowisk prowadzone są sprawy ewidencji operacyjnej.

Brak jest również podstaw i niesłusznym byłoby wyodrębnienie zagadnień takich jak: „ochrona przemysłu”, „młodzież” i tym podobnych, ponieważ prowadziłyby to do traktowania załogi zakładów względnie młodzieży jako wrogiego środowiska, co jest z gruntu niesłuszne.

O ile referat powiatowy posiada względnie ujawni w przyszłości sygnały i fakty wskazujące na wrogą działalność na innych odcinkach, które nie zostały uznane za zagadnienia, będzie te sygnały wyjaśniać ewentualnie założy sprawy, ale nie powinien z tej racji wyodrębniać nowego zagadnienia, chyba że zjawiska te istotnie do roli zagadnienia urosną.

Pewna więc część zadań stojących przed Służbą Bezpieczeństwa realizowana jest poza pracą w zagadnieniach, ponieważ służba obowiązana jest zwalczać każdą wrogą działalność, bez względu na to, na jakim odcinku ona występuje.

III

Praca nad ustalonymi zagadnieniami

Wyodrębnienie zagadnienia uzasadnia zastosowanie określonej specyfiki pracy charakterystycznej dla systemu zagadnieniowego.

Specyfika pracy nad zagadnieniem wymaga nie tylko właściwego reagowania na poszczególne fakty lub sygnały wrogiej działalności, lecz również systematycznego zbierania informacji i analizowania całokształtu materiałów operacyjnych odnoszących się do danego zagadnienia w celu ustalenia pełnego obrazu wrogiego, antysocjalistycznego kierunku politycznego i odpowiedniego przeciwdziałania. Chodzi tu więc o rozeznanie wrogich sił, inspiratorów, grup wrogiego aktywu oraz tych osób, które z określonych względów podatne są nieraz w różnym zakresie na wrogie wpływy, ich

zdolności i gotowości do podjęcia aktywnej wrogiej działalności, wzajemnego oddziaływania i powiązań, kierunków działalności i zamierzeń, jak też całości stosunków politycznych w interesującym nas środowisku.

Praca nad zagadnieniami powinna być organizowana jak następuje:

1. Punktem wyjścia dla organizowania pracy nad zagadnieniem jest opracowanie zagadnieniowej charakterystyki kontrwywiadowczej. Zawarta w charakterystyce analiza stanu wrogiej działalności, ocena stopnia rozeznania i posiadanych źródeł informacji powinna stanowić wraz z wytycznymi MSW podstawę do określenia kierunków pracy nad zagadnieniem, ustalenia zasadniczych zadań w zakresie rozpoznania oraz rozbudowy sieci i nawiązywania kontaktów pozaagenturalnych.

Charakterystykę należy opracowywać corocznie, aby mieć możliwość wszechstronnej oceny rozwoju sytuacji w zagadnieniu z perspektywy dłuższego okresu, uchwycenia ewentualnych zmian w nasileniu, kierunkach i formach wrogiej działalności oraz dokonania podsumowania osiągnięć i braków w pracy i wyciągnięcia wniosków kierunkowych do dalszej pracy.

Przedsięwzięcia operacyjne mające stanowić realizację kierunków pracy planować należy w zasadzie na okres kwartału. Wstępną częścią kwartalnego planu pracy powinno być uzupełnienie charakterystyki kontrwywiadowczej za czas, jaki upłynął od jej sporządzenia, w taki sposób, aby dać aktualną ocenę sytuacji operacyjnej i pokazać najważniejsze problemy wymagające koncentracji pracy w najbliższym kwartale. Podstawą do sporządzenia planu pracy na pierwszy kwartał każdego roku powinna być nowo opracowana kontrwywiadowcza charakterystyka terenu.

2. Podstawową formą pracy nad zagadnieniem są sprawy ewidencji operacyjnej zakładane i prowadzone w myśl właściwych przepisów.

Analityczna ocena materiałów odnoszących się do zagadnienia powinna wskazywać, w stosunku do których osób należy prowadzić sprawy operacyjnego rozpoznania, w stosunku do których sprawy operacyjnej obserwacji i wreszcie, jakimi osobami należy się interesować, ponieważ ich rola i postawa wymaga określenia.

Sprawy prowadzone w ramach zagadnienia powinny umożliwić zarówno ustalenie sprawców wrogich poczynań i operacyjne udokumentowanie ich działalności, jak też stanowić zasadnicze źródło rozeznania w zagadnieniu. Istotnym warunkiem osiągnięcia takiego stanu rzeczy jest to, by prowadzone przez referat sprawy były rzeczywiście odbiciem aktualnej wrogiej, antysocjalistycznej, politycznie szkodliwej działalności. Powinny być one zakładane przede wszystkim na osoby odgrywające czołową i inspirowującą rolę. Aktywne prowadzenie spraw, wychodzenie poprzez te sprawy na środowisko figurantów pozwoli w decydującej mierze uzyskać rozeznanie w zagadnieniu.

Dotyczy to również spraw obserwacyjnych, w których nie można się ograniczać do zbierania przypadkowo uzyskiwanych informacji. W sprawach tych należy sporządzać plany przedsięwzięć operacyjnych, zmierzając do jak najszybszego poznania figuranta, jego działalności, udokumentowania jej i wyciągnięcia właściwych wniosków.

3. Podstawowym środkiem pracy operacyjnej w ogóle, a tym samym w zagadnieniu, są tajni współpracownicy. Pozyskanie tajnych współpracowników powinno być obliczone przede wszystkim na zapewnienie dopływu informacji do spraw ewidencji operacyjnej. Dla uzyskania innych potrzebnych informacji w zagadnieniu należy wykorzystywać możliwości sieci tkwiącej w sprawach oraz źródła pozaagenturalne. W szczególności należy wykorzystywać tajnych współpracowników z rozpracowań i spraw obserwacyjnych do okresowych kontroli zachowania się tych osób, którymi interesujemy się z racji ich przeszłości, lecz nie mamy informacji o ich dzisiejszej postawie i zachowaniu się.

Zakres zainteresowań w ramach zagadnienia wymaga również kontaktów z ludźmi, którzy z tytułu swojej pracy, miejsca zamieszkania czy osobistych znajomości mogą pomóc nam w poznaniu przynajmniej zewnętrznych przejawów wrogiej działalności, scharakteryzować stosunki w interesującym nas środowisku czy też poszczególne osoby. Nawiązywanie tego rodzaju kontaktów, bardziej lub mniej oficjalnych, jest istotną cechą w zagadnieniu. Pociąga to za sobą konieczność częstego pobytu w terenie, zarówno dla wypełnienia czynności związanych z prowadzonymi sprawami, jak też uzyskania dokładnego obrazu aktualnej sytuacji w danym zagadnieniu i poznawania na bieżąco wszelkich wydarzeń i sygnałów wymagających zainteresowania się przez Służbę Bezpieczeństwa.

4. Praca nad zagadnieniem, konieczność uogólniania uzyskiwanych materiałów i wypracowania na tej podstawie linii postępowania wymaga prowadzenia teczki zagadnieniowej.

Teczka ta powinna zawierać następujące materiały:

- kontrwywiadowczą charakterystykę zagadnieniową;
- bieżące materiały obrazujące nasilenie wrogiej działalności (w tym uzyskane informacje dotyczące sytuacji w zagadnieniu);
- materiały różnych form przeciwdziałania i reagowania na wrogie akty ze strony Służby Bezpieczeństwa;
- materiały wstępne wymagające wyjaśnień;
- wykaz spraw aktualnie prowadzonych;
- wykaz sieci wykorzystywanej w zagadnieniu;
- plany pracy w zagadnieniu;
- odpisy meldunków i informacji wysyłanych do jednostek nadrzędnych i instancji partyjnych;
- wytyczne jednostek nadrzędnych i sprawozdania pokontrolne dotyczące zagadnienia;
- korespondencja, notatki i inne materiały dotyczące zagadnienia.

Teczkę zagadnieniową prowadzi funkcjonariusz odpowiedzialny za pracę w zagadnieniu. Teczka ta powinna być zarejestrowana w Wydziale Ewidencji Operacyjnej.

5. Każdy z funkcjonariuszy, któremu powierzono zagadnienie lub część zadań w zagadnieniu, odpowiedzialny jest osobiście za stan pracy w zleconym mu zakresie przed zastępcą komendanta powiatowego do spraw bezpieczeństwa.

W przypadku gdy waga i zakres zadań w zagadnieniu wymaga powierzenia go kilku funkcjonariuszom, jeden powinien być upoważniony do koordynowania pracy.

W ramach grupy pracującej nad zagadnieniem powinien być przeprowadzony podział pracy pozwalający na ściśle określenie zakresu zadań funkcjonariusza.

Zastępca komendanta jako kierownik jednostki odpowiedzialny za całość pracy referatu do spraw bezpieczeństwa kieruje i koordynuje pracę we wszystkich zagadnieniach i odcinkach oraz prowadzi kontrolę wykonawstwa pracy podległych mu pracowników.

Jednocześnie jako starszy funkcjonariusz operacyjny powinien brać bezpośredni udział w pracy operacyjnej oraz prowadzić osobiście najważniejsze zagadnienie.

IV

Praca poza ustalonymi zagadnieniami

Praca poza zagadnieniami obejmuje:

- niezwłoczne wyjaśnianie sygnałów, sprawdzanie i uzyskiwanie informacji odnoszących się do tych odcinków wrogiej działalności, które nie zostały uznane za zagadnienia oraz reagowanie na fakty wrogiej, przestępczej działalności w myśl przepisów prawa;
- obserwację osób z tytułu ich przeszłości (nieobjętych zagadnieniami);
- rozpracowanie lub obserwację osób, które aktualnie przejawiają wrogą antypaństwową działalność różną od ustalonych zagadnień, a brak jest podstaw do ujmowania jej w odrębne zagadnienie (małe nasilenie, brak bazy społeczno-politycznej i możliwości aktywizacji).

Prowadzenie spraw dotyczących tego samego odcinka wrogiej działalności należy powierzać stosownie do kadrowych możliwości i ilości tych spraw wyznaczonemu funkcjonariuszowi.

W szczególności wszystkie sprawy ewidencji operacyjnej, w których działalność figurantów dotyczy kluczowych zakładów przemysłowych, związana jest z pracą zakładu oraz obliczona na uzyskanie wpływów na załogę, powinny być skupione w rękach jednego lub – w zależności od potrzeb – jednej grupy funkcjonariuszy, choćby sprawy związane były z wyodrębnionymi zagadnieniami.

Funkcjonariusz prowadzący tego rodzaju sprawy obowiązany jest do współdziałania z funkcjonariuszem odpowiedzialnym za zagadnienie, uzgadniania z nim planów przedsięwzięć i przekazywaniu mu doteczki zagadnieniowej ważniejszych informacji, analizy sprawy i wyników przedsięwzięć.

Również odwrotnie, w przypadku gdy figurant sprawy – pracownik kluczowego zakładu – prowadzi wrogą działalność poza zakładem pracy i niemającą związku z tym zakładem, sprawa powinna znajdować się u funkcjonariusza prowadzącego dane zagadnienie i on obowiązany jest informować funkcjonariusza prowadzącego sprawę związane z zakładem.

Funkcjonariusz lub funkcjonariusze organizujący pracę operacyjną na kluczowych zakładach przemysłu i kolejnictwa prowadzić winni teczki podręczne oddzielnie na każdy tego rodzaju zakład.

W teczkach tych należy grupować:

- materiały wstępne wymagające wyjaśnień;
- materiały i informacje przesyłane do kierownictwa służbowego, instancji partyjnych administracji;
- wykaz spraw aktualnie prowadzonych;
- wykaz czynnych jednostek sieci oraz jednostek eliminowanych i kontaktów osobistych;
- korespondencję z jednostkami Służby Bezpieczeństwa.

Teczka ta podlega rejestracji w Wydziale Ewidencji Operacyjnej.

Poza systemem zagadnieniowym pozostaje również w zasadzie problematyka pracy wynikająca z zakresu działania pionu II.

Obejmuje ona następujące działania:

- ujawnianie i rozpracowywanie lub obserwację osób podejrzanych o prowadzenie działalności szpiegowskiej;
- dokonywanie czynności ustaleniuowo-rozpoznawczych w stosunku do osób zbiegłych za granicę lub odmawiających powrotu do kraju i ewentualnie zebranie materiałów umożliwiających przeprowadzenie dochodzenia;
- nadzór operacyjny nad cudzoziemcami z państw kapitalistycznych przyjeżdżającymi do kraju.

Podstawą dla organizacji pracy po linii pionu II jest charakterystyka kontrwywiadowcza (rozdział I). Stosownie do sytuacji i potrzeb przedstawionych w charakterystyce określić należy, jakie zadania istotnie występują w danym powiecie, czy i które z nich z uwagi na zakres stanowią problemy dla powiatu i w zależności od tego wyznaczyć trzeba bądź jednego funkcjonariusza na cały odcinek pracy pionu II, bądź kilku funkcjonariuszy, przydzielając im do pracy odpowiednie problemy (np. osoby zbiegłe za granicę, nadzór operacyjny nad cudzoziemcami itp.).

Każdy referat do spraw bezpieczeństwa KP MO prowadzi teczkę dotyczącą całego odcinka pracy po linii II pionu, w której znajdować się będą: charakterystyka kontrwywiadowcza, bieżące materiały uzupełniające, materiały wstępne wymagające wyjaśnienia itp. Jeżeli w powiecie odcinek pracy pionu II podzielony jest na poszczególne problemy, dla każdego z nich powinna być prowadzona odrębna tzw. teczka zagadnieniowa (teczka na zbiegłych za granicę, teczka na cudzoziemców przyjeżdża-

jących do kraju – przewidziane instrukcjami Departamentu II). Teczki te podlegają rejestracji w Wydziale Ewidencji Operacyjnej KW MO.

Poważną rolę w realizacji zadań referatów do spraw bezpieczeństwa KW MO może i powinna odegrać pomoc terenowych ogniw MO. Zakres i sposób korzystania z tej pomocy reguluje zarządzenie nr 0034/59 MSW z dnia 24 lutego [19]59 r. (DO – 3, WO – 3, PO – 3) i inne szczegółowe przepisy w tej mierze.

Z dniem wydania niniejszej instrukcji tracą moc obowiązującą:

1. Zarządzenie nr 0121/55 b[yłego] Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego z dnia 23 XI 1955 r. (DO – 88, WO – 84, PO – 47);
2. Rozdział II pisma MSW z dnia 1 VII 1958 r. nr AZ-582/58 (DO – 14, WO – 14, PO – 7).

dyrektor Departamentu II
(–) R[yszard] Matejewski¹, płk

dyrektor Departamentu III
(–) Zb[igniew] Paszkowski², płk

Za zgodność z oryginałem:
(J[adwiga] Mierzwińska, por.)

Źródło: AIPN Kr, 0179/1502, t. 1, Instrukcja nr 001/59 o zasadach organizacji pracy referatów ds. bezpieczeństwa KP MO, k. 1–7.

¹ Ryszard Matejewski, ur. w 1923 r., w aparacie bezpieczeństwa od października 1945 r., m.in. w dyrektur Departamentu II MSW (28 XI 1956 – 29 I 1965). Z resortu zwolniony dyscyplinarnie w 1971 r. i aresztowany pod zarzutem działalności w zorganizowanej grupie przestępczej dokonującej nielegalnego obrotu wartościami dewizowymi. Wyrokiem Sądu Wojewódzkiego dla m.st. Warszawy w 1972 r. skazany na 12 lat pozbawienia wolności (Katalog pracowników, funkcjonariuszy, żołnierzy organów bezpieczeństwa państwa – art. 52a, pkt 6 ustawy z 18 XII 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, [http://katalog.bip.ipn.gov.pl/showDetails.do?idx=MA&katalogId=2&subpageKatalogId=2&pageNo=1&nameId=13039&osobaId=22711& \[20 II 2013\]](http://katalog.bip.ipn.gov.pl/showDetails.do?idx=MA&katalogId=2&subpageKatalogId=2&pageNo=1&nameId=13039&osobaId=22711& [20 II 2013])).

² Zbigniew Paszkowski, ur. w 1913 r., w aparacie bezpieczeństwa od lipca 1945 r., m.in. dyrektor Departamentu III MSW (28 XI 1956 – 28 II 1963). Zwolniony z resortu w 1963 r. (*ibidem*, [http://katalog.bip.ipn.gov.pl/showDetails.do?idx=P&katalogId=2&subpageKatalogId=2&pageNo=1&nameId=4214&osobaId=22930& \[20 II 2013\]](http://katalog.bip.ipn.gov.pl/showDetails.do?idx=P&katalogId=2&subpageKatalogId=2&pageNo=1&nameId=4214&osobaId=22930& [20 II 2013])).